

Академия за музикално, танцово и изобразително изкуство
„Проф. Асен Диамандиев“ – Пловдив

Факултет „Музикален фолклор и хореография“
Катедра „Хореография“

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

на дисертационен труд за придобиване
на образователна и научна степен

„Доктор“

на тема:

„ХАРАКТЕРНИ БЕЛЕЗИ НА ХЪРЦОЙСКИТЕ ХОРА И ИГРИ“

Професионално направление 8.3. „Музикално и танцово изкуство“

Венцеслав Михайлов Неделчев

Научен ръководител: проф. д-р Даниела Дженева

Пловдив, 2023 год.

Дисертационният труд е в обем от 205 страници. Състои се от увод, три глави, заключение, приноси, библиография, опис на теренните наблюдения и приложения.

Дисертационният труд е обсъден и предложен за публична защита от катедра „Хореография” към Факултет „Музикален фолклор и хореография” на Академия за музикално, танцово и изобразително изкуство „Проф. Асен Диамандиев” – Пловдив на заседание на катедрата от 05.12.2023 г. За защитата е гласувано научно жури в състав: външна квота проф. д-р Катя Кайрякова – ВСУ „Черноризец Храбър” – Варна, проф. д. изк. Анелия Янева – ЮЗУ „Неофит Рилски” – Благоевград, доц. д-р Бисер Григоров – НСА „Васил Левски” - София и вътрешна квота проф. д-р Антон Андонов и доц. д-р Димо Енев – АМТИИ „Проф. Асен Диамандиев” – Пловдив. Резервни членове от външна квота проф. д-р Желка Табакова и от вътрешна квота доц. д-р Рослана Моравенова.

Публичната защита ще се проведе / 2024 г. от часа в зала на Академията за музикално, танцово и изобразително изкуство „Проф. Асен Диамандиев” – Пловдив.

Материалите по защитата са депозираны в библиотеката на АМТИИ „Проф. Асен Диамандиев” – Пловдив

СЪДЪРЖАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Увод.....	4
ПЪРВА ГЛАВА - Характеристика на хърцойската етнографска група (бит, душевност и обичаи)	11
1.1. Обзор на научните изследвания за етнографската група хърцой	11
1.2. Селища , традиционна къща, разположение на сградите в селския и стопански двор	29
1.3. Бит, поминък, занаяти и храна	31
1.4. Душевност на хърцоите	34
1.5. Характерни за групата обичаи	37
1.6. Изводи	45
ВТОРА ГЛАВА - Влияние на бежанците от Добруджа върху танцовия фолклор на хърцоите	46
2.1. Историко-политическа обстановка и миграционни процеси след Освобождението и двете Балкански войни	47
2.2. Етнографски групи и общности от Южна Добруджа – бежанци в хърцойските села	49
2.3. Обичаи, възприети от бежанците - Бразая, Кукове, Буенец	50
2.4. Сходства в добруджанската ръченица на хоро и хърцойската ...	65
2.5. Играта „Шуменската” от с. Тръстеник, Русенско	74
2.6. Хорото „Чергилòто” от Старо село, Тутраканско	77
2.7. Взаимовръзки в танцовия фолклор на хърцой, гребенци, шиковци, главанци и съртовци от Южна Добруджа / Анализ	80
2.8. Изводи	93

ТРЕТА ГЛАВА - Влиянието на преселниците от Балкана върху формирането на хората и игрите в хърцойската етнографска група. Проникване на капански и тракийски хора и игри в танцовия фолклор на хърцоите	95
3.1. Миграционни процеси от Балкана	97
3.2. Взаимовръзки в бита на хърцои и балканджии	99
3.3. Влияние в музикалния съпровод, хората и игрите при балканджии и хърцои, капанци и тракийци	103
3.4. Взаимовръзки в хората и игрите на хърцои, балканджии, капанци и тракийци	121
3.5. Хърцойското пайдушко хоро “Трите пъти”	152
3.6. Анализ на хората и игрите от репертоара на хърцоите, повлияни от балканджии, капанци и тракийци	155
3.7. Изводи	161
Заключение	162
Приноси	166
Благодарности	167
Библиография	168
Бележки	177
Приложения	179

СЪДЪРЖАНИЕ НА АВТОРЕФЕРАТА

Увод	5
Глава I. Характеристика на хърцойската етнографска група (бит, душевност и обичаи)	9

Глава II. Влияние на бежанците от Добруджа върху танцовия фолклор на хърцоите	16
Глава III. Влиянието на преселниците от Балкана върху формирането на хората и игрите в хърцойската етнографска група. Проникване на капански и тракийски хора и игри в танцовия фолклор на хърцоите	24
Заключение	39
Приноси в дисертационния труд	42
Библиография	43
Публикации	51
Кратки биографични данни	52

УВОД

България е позната в световен мащаб с многообразието в музикално-танцовия си фолклор, пъстрите шевици и носии, традициите, претворени в обичаите от народния календар, както и диалектите. „Земя, като една човешка длан” е казал поетът Георги Джагаров, а на малката си територия е събрала в себе си шест етнографски области. Проф. д-р Лидия Литова-Николова разделя страната, според музикално-фолклорното звучене, на девет области, в които има и две подобласти. Многообразие се наблюдава дори в етносите и общностите. Пример за това са обособените до момента етнографски групи: торлаци, шопи, македонци, тронки, рупци, загорци, съртовци, гребенци, шиковци, главанци, капанци и хърцои. Това многообразие създава своеобразен колорит и представлява научен интерес за изследователи етнографи, диалектолози, музиканти, художници, хореографи и др.

Глобалната пандемия, застаряващото население и миграцията на младото поколение към градовете са фактори, застрашаващи традициите в малките населени места. Освен това в България все още

има области, в които традиционните танци не са достатъчно проучени. Това провокира необходимостта да се осветлят хората и игрите от региона на Русе, Бяла и Разград. В хода на предварителните проучвания се установи, че живущите в селата се наричат **хърцои**. Кои обаче са те?

В Дунавската равнина, от Стара планина до р. Дунав и приблизително от р. Искър до гр. Силистра, нарицателно населението се назовава „полянци“. Османското население са ги наричали „ерлии“, от турското „*yerli*“ – местен жител, кореняк. В тази, обширна по територия област, живеят различни етнически групи (българи, турци, арменци, власи, роми) и няколко етнографски групи, а в района около градовете Русе и Бяла местното население се самоопределя на хърцои. Хърцои се срещат и на запад във Великотърновско, и на изток в Разградско. Най-близки до тях етнографски групи, граничещи териториално (а на места припокриващи се) са капанската и гребенската. Няколко са теориите за произхода на името хърцои и повечето заслужават внимание, но е въпрос на личен избор коя ще се възприеме.

За хърцойската етнографска група има проучвания, представени най-вече от гледна точка на обредно-обичайната система, музикално-песенния фолклор, традиционно облекло и шевици, характерен диалект, бит и душевност на местните. В дигиталния архив на БНТ съществува фолклорна рубрика „Лутурки“, с автор етномузиколога Людмила Григорова, която представя традициите, бита и нравите на населението в Североизточна България - от Тутракан до Плевен. В отделни епизоди се показват характерните за хърцоите обичаи и съпътстващите ги хора и игри, но поради естеството на телевизионните предавания представените образци са без анализ. Почти във всяко населено място читалищата имат поне по една книга - краеведски или етнографски очерк, в които само са изброени факти.

Прави впечатление, че до **този момент танцовият фолклор на хърцойската етнографска група не е бил предмет на изследване**, изключвайки ТВ-предаването „Лутурки“, в което само е загатнат. Има опити за претворяването му в сценичен вид от хореографа Румян Занев в постановката „Хърцойски танц“ на Капански ансамбъл гр. Разград и в постановка „Хърцои се женят“ на докторанта Богдан Донев от АМТИИ „Проф. Асен Диамандиев“. **Но не е правен сравнителен анализ с образци от съседни етнографски групи. Не е поставен и**

въпросът за влиянието на преселниците върху танците на хърцоите. Това обоснова целите на настоящия труд:

- да се изследва танцовият фолклор на етнографската група хърцои около регионалните центрове Русе, Бяла и Разград.
- чрез систематизиране и анализ да се установят характерните белези в хората и игрите на етнографската група, породени от взаимопроникване в танцовите традиции между преселници и местно население.

Следва **обект на изследването** да е хърцойската етнографска група, а характерните белези на хората и игрите да са **предмет на изследване**. Определянето на тези белези ще допринесе за съхраняването и точното интерпретиране на танците на хърцоите.

Задачите, които си поставя настоящия дисертационен труд са свързани с изследването на хората в населените места, за които се знае, че се обитават от хърцои:

1. Да се проучат съществуващите хора на етнографската група в селата около Русе, Бяла и Разград, както и произходът им – местни или привнесени.
2. Събраният теренен материал в едно с проучванията до момента да се анализира и систематизира по населени места.
3. Да се установи влиянието на пришълците върху местните нрави и обратното.
4. Да се докаже, че голяма част от съществуващите хора при хърцойските групи са привнесени, но интерпретирани през призмата на местните нрави, което дава отражение в стила и характера на изпълнението им.

Като регион на местообитание между няколко етнографски групи, местното население е повлияно от преселниците в бита, нравите и танците. Съвместният живот създава в тях както прилики, така и разлики. Доказва се, чрез **методите в изследването, които са комплексни**.

Необходимо е проучване на научна литература, статии, публикации и етнографски филми, което ще изясни географски къде да се извършат теренни проучвания. Те от своя страна представляват съществената част от методите на изследването. Чрез срещите с местното население, разговорите, заснетите видеа от представените танци и обичаи, и правилно зададените въпроси, се достига до осъществяване на поставените задачи. Прави се систематизация и класификация на съществуващите хора и игри. Чрез сравнителна анализ се определя кои са привнесени и кои местни. Това определя метода на изследване да е **емпиричен**.

От друга страна интервютата на терен се базират на спомените на информаторите и фактите не са категорични. Това налага да се подходи творчески при изследването, създавайки хипотези, на базата на твърденията им. Чрез направените презумпции, но базирайки се на предварително проучени материали и факти, се стига до характерните белези на изпълняваните танци и игри. Отговоря се и на въпроса „*Защо хърцоиските са повлияни от преселниците?*“. Методът на проучване е **теоретичен**.

Средствата, които ще се използват са:

1. работа с научна литература и документи
2. наблюдение на архивни филми с фолклорна тематика (предоставени от БНТ-Русе)
3. проучвания, чрез интервюта с информатори
4. теренни наблюдения с видеозаснемане на все още битувашите хора и игри
5. систематизация и класификация на събраната информация
6. сравнителен анализ (при съпоставката с танцови образци от други региони в страната)

В процеса на предварително проучване се установи, че селата с хърцой, около големите градове Русе, Бяла и Разград са:

Регион гр. Бяла

село Каранци, общ. Полски Тръмбеш
село Чилнов, общ. Две могили
село Обретенник, общ. Борово
село Ценово, общ. Ценово

Регион гр. Русе

село Пйргово, общ. Иваново
село Тръстеник, общ. Иваново
село Сваленик, общ. Иваново
село Крәсен, общ. Иваново
село Николово, общ. Русе

село Хотанца, общ. Русе
село Тетово, общ. Русе
село Просенà, общ. Русе
село Юдèлник, общ. Сливо поле
Малко Враново, общ. Сливо поле
Голямо Враново, общ. Сливо поле
село Бàбово, общ. Сливо поле

Регион гр. Разград : село Юпèр, общ. Кубрат, село Костàнденец, общ. Цар Калоян, село Хърсово, общ. Самуил

С огромно разочарование се установи, че не всички села носят полезна (а някои въобще не носят) информация за настоящето изследване. Полезно се оказа, че районът на местообитание на хърцоите достига на изток до Тутраканското **Старо село** и на запад до с. **Градище**, общ. Левски, което значително разшири областта на проучване.

Авторската теза е:

Миграционните процеси след Освобождението и около Първата национална катастрофа създават взаимовръзки в танцовия фолклор на хърцоите с бежанци от Добруджа, пришълци от Балкана и преселници от Тракия. Местните възприемат каквото им харесва и кореспондира с характера им, но го интерпретират, превръщайки го в свое.

Изводът, до който ще се достигне е, че хърцоите задоволяват естетическата си потребност от танци, обогатявайки танцовете си традиции, чрез интерпретирането на хора и игри от етнографските групи гребенци, съртовци, главанци, капанци, и общности на балканджии и тракийци.

Глава I. Характеристика на хърцойската етнографска група (бит, душевност и обичаи).

Едно от най-ранните изследвания на местоположението на етнографската група прави **проф. Любомир Милетич**. В книгата „**Анализ на старото българско население в североизточна България**”, проследява миграционните процеси в тази част на страната, търсейки

конкретни села с хърцои. Основни белези в търсенето (както твърди самият Милетич) са женската носия и диалекта: „... само старото население в източна крайдунавска България говори членно на “ò”(у) и само жените на това население носят вместо сукман, две престилки (пещемал, кърлянка и пр.) Другото население произхожда или от Балкана (Стара планина) или от Тракия...” [Милетич, 1902, с. 25] Констатацията на Милетич е, че старото българско население край Дунава и в източна България (от Черно море до р. Янтра, Свищовско и Никополско) от гледна точка на диалектен говор се нарича хърцои. Опирайки се на данни от първото официално преброяване в Княжество България от 1881 г., Милетич наблюдава, че като цяло в Североизточна България живеят местни и пришълци. Миграционните процеси веднага след Освобождението спомагат етническите турци да намалеят и на тяхно място да се завърнат онези, които са се изселили по-рано при Османското нашествие. „Старо население в равнината са само тъй наречените хърцои, които минават някъде още и под име полянци, докато пришелците са преимуществено от Балкана (Стара Планина) та се казват балканджии (балканци, планинци) и отвъд Балкана – от Тракия: тракийци или отвъдешни.” [с.34] Тези миграционни процеси създават взаимопроникване в бита и нравите на общностите, размивайки отликите и обединявайки ги в обща култура.

Без да назовава името хърцои, изследвания за групата прави фолклористът, етнограф, литературен историк и теоретик проф. Михаил Арнаудов. В един от фундаменталните му трудове обект на проучване са кукерските обичаи, с мащабна съпоставка на маскарadni игри от Балканите въобще. В изследването си прави връзка за произхода им с древно-елинските празници в чест на Дионис. В друг фундаментален научен труд – „**Очерци по българския фолклор**”, том II, Арнаудов прави обстоен преглед и на специфичния обичай “Буенец”. Към наблюденията на много изследователи (П.Р. Славейков, Любомир Милетич, Димитър Маринов и др.) той добавя своите теренни проучвания и прави анализ на етимологията и произхода му.

Характеристика на основните етнографски групи в Русенско прави етнографът **проф. д-р Гатя Симеонова**. В следствие на съвместния живот, започва взаимодействие между групите, като най-голямо значение за консолидацията на населението имат балканджиите. По нейно наблюдение, хърцоите са по-затворени в социално-културния живот, с насоченост към семейството, за което са критикувани от

балканджиите с „не умеят да живеят”, а негативното отношение към местните пришълците изразяват с нарицателното „хърцой” (от *rățoi* = *патица, патка*). В реципрочност, хърцоите изразяват отношението си към преселниците с презрителното „черни” (от тъмния цвят в мъжките дрехи). Симеонова прави заключение, че при взаимоотношенията на хърцой и балканджии е налице обединителен процес на взаимопроникване на културата на две относително самостоятелни групи.

Най-значима информация за хората и игрите подава етномузикологът Людмила Григорова. В три статии представя влиянието на преселниците-балканджии върху музикално-танцовия фолклор на хърцоите от с. Обретеник, общ. Иваново. Авторката представя музиката като катализатор за сближаването между местните хърцойски жители и балканджиите, които дълго време са живели в противоречие. Григорова описва дългия обединителен процес на хората в населеното място. Въпреки, че музикантите са по-напредничави в мисленето, хората в началото се играят поотделно – всяко в съответната махала. Хърцойските са под инструментален съпровод, докато балканджийските започват на песен и с течение на празника преминават в инструментален съпровод. [Григорова-Кондова, 1989, с. 59] Григорова констатира, че хората се изпълняват със стъпала на краката близко до земята и всяко движение е отчетливо, рязко. Въпреки, че след 1930 г. хората в село Обретеник се обединяват в едно общо, при общото танцуване на празник, стилът на изпълнение при двете групи се разграничава и запазва дълго време – хърцоите се стремят към колективен израз на танца, докато балканджиите в общото танцуване показват индивидуалните си възможности.

РТВЦ-Русе (днес БНТ-Русе) започва излъчването на фолклорната рубрика „**Лутурки**” с автор отново етномузикологът **Григорова**. Тя предостави от личния си архив 22 филма, представящи бита, обичаите и игрите от региона. Това е и единственото в хронологията до момента фактическо представяне на танцовия фолклор на хърцоите. Филмите са нагледен пример за битувалите хора и игри в Русенско, откъдето може да се почерпи ценна информация не само за танците при хърцойската група, но и да се разсъждава защо те са изпълнявани по техния специфичен начин, опирайки се на бита и нравите на местното население.

Изключително интересно изследване на тема „Гребенци, капанци, хърцой – опит за сравнително-типологична характеристика на инстру-

менталния им фолклор”, прави Мариела Христова - етномузиколог. Въпреки че не се чувствам в свои води в тази част от науката, се опитам да вникна в съпоставките при инструментариума, от които се разбира, че гъдулката е предпочитан инструмент и при трите етнографски групи (това е и заключението от моите проучвания). При капанци и хърцои се наблюдава балканджийско влияние във формата на гъдулката (като при габровските лютиери) и тракийски строй на основните струни.

При обзора на научните изследвания за хърцоите, в голяма част се наблюдава negliжиране на музикално-танцовия фолклор от региона. Дори сериозни етнографски изследвания се правят без да се споменават характерните за етнографската група хора̀ и игри и съпътстващите ги песни и инструментални мелодии. Песните, като част от музикалното наследство, са разглеждани само като текст (с малки изключения), без да е приложен нотен материал. **Това още повече подчертава необходимостта да се проучат, систематизират и анализират традиционните танци на хърцоите, използвайки съвременните технически способности за тяхното съхранение.**

Местоположението на етнографската група в Дунавската равнина определя поминъка ѝ. При хърцоите е предимно *земеделие и животновъдство*. От земеделските култури е отглеждано **жито, царевича, боб**. Градинарството се е извършвало в стопанския двор на къщата, не на нивата. От овощарството се отглеждали предимно **ябълки, кайсии, череша и вишни**, но и **лозарството** е добре застъпено в района. От *животновъдството* най-разпространено в Русенско е **овцевъдството**. Почти във всеки стопански двор е имало кошара. През лятото – от Гергьовден до Димитровден, за да могат да гледат полската си работа, семействата поверявали добитъка на опитен овчар, на когото заплащали с пари или в натура. В Русенско е било много развито **соколарството**. Още по-време на Османската империя в еничарския корпус са вземали българчета, отглеждащи соколи, ястреби и орли. Соколарите пък от всички населени места са се водели на отчет в турската армия. [Владкова-Бенева, 2022, с. 79] [Милев, 1984, с.12] В селищата около големите водоеми и по-големите реки – Дунав и Русенски Лом, е било развито и **рибарството**. От занаятите по-специфични са били **бъчварството, пчеларството и лодкарството (майстори на кайк)**, с производните му – производство на *постави* за вино, *хомоти* и *процети* за впряговете. От специфичните занаяти е

производството на **маджун**. Интересен къщен занаят е „*Мънене на гръсти*“ (**коноп**), от който след обработка плетат въжета, черги, чували, платно и др. В някои населени места, се провеждали кампанийно общи тлаки за произвеждането му, понеже процесът е труден. [Генова, 2019, с.122]

Поведенчески хърцоите изглеждат бавни, но зад тази мудност стои времето да обмислят, да наблюдават и преценяват околния свят. В повечето случаи външно са хладни, недоверчиви и подозрителни, сякаш затворени в собствения си душевен мир, но разчупи ли се първоначалната външна обвивка на характера, се разкриват едни добродушни и много сърдечни хора. Обосновката за „затвореността“ в характера на хърцоите се корени дълбоко в миналото. В древни времена районът е бил важна административна и военна точка, която поради географското си положение, често е била подлагана на набези, опустошения и безчинства на различни завоеватели. За това свидетелстват почти всички етнографски очерци от населените места. След Освобождението, при миграционните процеси около двете Балкански войни, пришълците са били неспокойни от новата обстановка, а местните недоверчиви към новодошлите. Това също спомага да се наслой в характера и на двете общности предпазливост, която дава отражение в начинът на изпълнение на танците. Изпълняват се ниско по земята, сякаш да не привличат излишно внимание. Качествата в характера на хърцоите допринасят да са затворени като общност и да не допускат лесно външни. Капсуловаността им обаче помага да се съхранят като група през годините, асимилирайки приходните от Балкана, или бежанците от Добруджа и Македония. Свидетелство за асимилация е, че днес потомци на балканджийци са облечени с традиционни за местното население двупрестилчени носии – с кърлянка или пещемал. Възприемат дори местния диалект. А най-яркото свидетелство е, че днес потомци на пришълци с гордост се самоопределят като хърцои.

Традиционната празнична система у нас включва обичаи и обреди, свързани с определени моменти от годината, смяна на сезоните или цикличността на стопанската дейност. Могат да се разгледат като календарни празници и обичаи, семейни и трудови. Представените тук са характерни за хърцоите, но чрез действията в тях или съпътстващите игри и хора, представляват интерес за Българската народна хореография. „**Варден квас**“ в най-общи линии представлява преда-

ване на традицията по замесването на кваса и неговото пазене през нощта от „тъмните“ сили. Готовият квас се оставя в ъгъла или съседна стая, където се „варди“ през цялата нощ, докато останалите участнички танцуват. Хората, които се изпълняват са мегданските, изпълнявани на празник – „Куцата“, „Трите пъти“ (пайдушко хоро), „Катаринкината“ или „Ръченица“ (на хоро), както и някои къщни игри – „Катаринкината“ (вече като игра), „Сваленишки колан“, „Ристууце“, „Кукличките“, „Първи раз“. Танцували са се и широко разпространените хора от цялата страна. След Бъдни вечер и изключително представителните за региона коледарски „кòлове“, в селата по къщите обикаля „Бразая“. В студията „Кукери и русалии“ от 1920 г. Михаил Арнаудов пише, че се наблюдава и в Свищовско, но там името се отъждествява с участниците в обредната група, а не с маскирания персонаж. [с.31] Обичаят, с цел да се изгони „злото“ от къщите се провежда по време на т.нар. „мръсни дни“ (новогодишен цикъл празници) и един път се отъждествява с групата участници в него и втори път със самото животно, което изобразява. Разновидност на обичая е друга маскарадна игра от същия цикъл – „Джамал“. Тук ролята на „Бразая“ изпълнява грозно животно, приличащо на камила. „Рйенки“ - на този ден е прието младежите от селото по своя инициатива да обходят къщите и да помогнат с къщната работа – в случая да изринат натрупалата се през празничните дни оборска тор. Приоритетно се обхождат домовете на момите за женене и особено тези, където момък има мома „на сърце“. Обхождането става през нощта, а стопаните на къщите не възпрепятстват младежите. Всъщност под повърхността на чисто битовия обичай се крие символиката на предсватбените обичаи. На следващия ден „риначите“ се канят на гощавка, където биват дарявани от момата в къщата, а който ѝ е „на сърце“ получава по-богат и специален подарък. Гощавката преминава весело, с песни и свирни от поканени музиканти. В с.Каранци след гощавката всички жители на населеното място отиват на мегдана, където се танцуват традиционните за селото хора. В понеделниците след Месни и Сирни Загевезни се правят маскарadni игри с „кукове“, а самият ден се нарича **Куковден**. Обичаят завършва в ранния следобед на мегдана. Следва общоселско веселие с традиционни за населеното място хора. От пролетните момински обичаи представителни за региона на хърцоите са **ДоЙла**, **Лазарки** и **Буенец**. Подредени са така, не според времева последователност, а според възраст на изпълнителките - от малки към

големи. Провеждат се по време на християнските празници Лазаровден и Великден, но по същество са само съвпадение в календара. **Дойли** (7-8 годишни) обхождат къщите в селото преди или след основните лазарки. Важно е да се отбележи, че съдържанието на песните им е свързано с бита, радостите и грижите, без да се припяват ергени за моми и обратно. Това също се дължи на възрастта и непознатото чувството „да либят”. Точно поради това в къщите се изпълнява и само една песен, а не по една за всеки член от семейството. **Лазарките** (10-14 годишни) припяват „за здраве и берекет” стопаните, членовете на семейството, животните от стопанския двор и къщата. По желание на места и танцуват. Докато „песнопойките” са подредени с лице към къщата и стопаните, то танцу-ващите две момичета са с лице едно към друго пред двете групи – запяващи и отпяващи. Разминават се с ниски, по земята и бързи стъпки в ритъма на изпълняваната от певиците мелодия. Благодарността на посетените се изразява в даряването на групите с бели, сурови яйца, положени в предварително подготвена кошница. При **буенците** вече е ясно изразена символиката на заженването („задигането”), състояща се в персонажите „булка” и „зет”. Танцуващите девойки се наричат нарицателно „буенци”, но „буенци” се нарича и цялата група моми, обикалящи по къщите. Интерес предизвиква фактът, че западно буенците въртят кърпа (т.нар. „пош”) пред гърди, а на изток от Русе атрибут е пръчката „кълонк“ със завързана кърпа, имаща апотропейно значение, която размахват пред себе си, докато се разменят, все едно отпъждайки зла и невидима сила. В обичая на най-големите има и финално „надиграване/ надпяване” следобед на мегдана. При него се определя коя е най-издържлива, пъргава, силна, но и цялото село има възможност да огледа групите моми и да набележи бъдеща снаха.

Коледарските „колове” в цяла Североизточна България имат особена представителност. В сравнение с тракийските „куди” нямат танцувални елементи, но чрез похватите на българската народна хореография могат да се създадат сценично разработени танци, представящи действията, свързани с коледуването. Благоприятен в това отношение е празникът от с. Пйргово, общ. Иваново. Единствено тук от цялата страна коледарите обхождат къщите на Ивановден (по стар стил) на коне. След приключване на обхода на къщите, конницата отива на една от трите чешми в селото и къпят „царя”. На този ден къпят и

новите зетъове, а финалът на коледуването, наречен „андарлѐз” е в дома на царя.

От представения бит и нрави на етнографската група се разбира, че съществуват местни хора и игри, които обаче не са били предмет на проучване. Това налага най-малкото да се осветлят танците на хърцоите, тъй като съществува вероятност да изчезнат, с прекъсването на традицията в танцуването им, а личните ми наблюдения от терен показват, че процесът вече е на лице.

Глава II. Влияние на бежанците от Добруджа върху танцовия фолклор на хърцоите.

В настоящата ГЛАВА се търсят взаимовръзките между грѐбенци, шиковци, главанци и съртовци с местното население. Допирните точки при групите са породени от миграционни процеси, повлияни от многобройните войни на Османската империя с Русия, икономически фактори след Освобождението или при Междусъюзническата война и отделянето на Южна Добруджа от България. Миграцията е била както от, така и към Североизточна България и Крайдунавие. Тези, които прииждат са от различни части на страната - пришълци и бежанци. Първите търсят шанс за по-добри условия на живот, вторите са принудени от различни социално-политически репресии да търсят нов дом. Независимо от мотивите им за миграция, съвместното съжителство на хърцои и новодошли води до взаимодействия, които пораждат нова култура в региона. Тя носи чертите и на местната, и на преселническата, но е в своеобразна консолидация и при внимателен анализ може да се определи коя-коя е. Взаимопроникването се наблюдава и в танците. Част от привнесените хора и игри днес са трайно навлезли в репертоара на хърцоите, които хърцоите припознават за свои и споделят, че са научили от техните родители, баби и дядовци, без да отчитат произхода им. Такова привнасяне може да се открие и в някои специфични обичаи със съпровождащите ги игри, които обаче са характерни за съседни етнографски групи.

Традицията **Бразая** ⁽¹⁾ е част от танцовия фолклор на хърцоите и може да се определи като влияние именно на бежанците по време на Балканските войни. Под „бразая” се разбира персонажът „грозно животно”, но на места се отъждествява с групата мъже, участващи в обичая. Аналогични на хърцойския обичай маскаради се наблюдават в селата с преобладаващо грѐбенско население Пожарево и Долно Ряхово. [Дженева, Неделчев, 2023, с. 113] [Арнаутов, 1920, с.30] От наблюдения в различни фолклорни фестивали и любителски записи, се вижда, че маскарадът се среща и в селата Сребърна, Пѝпина, Гарван, Цар Самуил, Варненци и Белица – отново с преобладаващо грѐбенско население. Бразая, като група от хѝра, може да се наблюдава в селата Екзарх Йосиф, Батин, Горно Абланово – все по средата между Русе и Бяла, както и в селата по поречието на р. Янтра с преобладаващо хърцойско население. [Арх.РИМ-Русе, III, 05-1А] Днес обичаят с прилежащите към него обредни игри се провежда на много по-малко места. Важен факт е, че бразая-животно се провежда на изток от гр. Русе, докато маскираните групи - западно. [Дженева, Неделчев, 2023, с. 114] Това е още едно доказателство, за трансформирането на обичая от изток към запад, чрез смесването на няколко маскарада в един общ. Най-яркото доказателство, че хърцоите възприемат традицията от бежанци от Добруджа остава споменът на Марин Цанев, че „... *за първи път този обичай е изпълняван в селото* (с. Тръстенѝк, общ. Иваново – б.а.) *през 1925 г. от преселници добруджанци от с. Дунавец, Тутраканско.*” [Ангелов-Цанева, 1999, с.42]

„**Кукове**” се наблюдава при грѐбенците, но и при хърцоите. Интерес предизвиква фактът, че според изследване на Михаил Арнаутов обичай с почти идентична структура са се провеждали в селата Попина, Гарван, Варненци и Пожарево, силистренските Малък Преславец, Айдемир, Сребърна и Ветрен, пограничните днес Кайнар-джа - в България, Алмалии и Гърлица – в Румъния. [Арнаутов, 1920, с. 27-30] Кукери играят и в селата – **Бѝбово, Старо село и Тѝгово**, намиращи се на

¹ Група маскирани мъже обикалят къщите в населеното място и разиграват определен сценарий, при който задължително има разболяване на персонаж от групата (най-често „животното-бразая” или „булката”) и оздравяване след намесата на „доктор”. През почти цялото време останалите участници „играят” в кръг, около главните действащи лица. Обичаят се изпълнява най-вече за прогонване на злите сили от къщата, което неминуемо носи здраве и плодородие.

границата на двете етнографски групи – хърцои и гребенци. [Дженева, Неделчев, 2023, с. 114] В **Бабово** обичаят просъ-ществува само известно време. За съжаление, днес той не се изпълнява, но е направен опит да се възстанови около заснемането му от БНТ-Русе в 1999 г., чрез фолклорната рубрика „Лутурки”. В играта по къщите, куковете образуват кръг, а „кљонковете“⁽²⁾ им са закачени за куките в центъра му. Символиката на образуваната фигура може да се тълкува със “слънчево кукерско хоро”, тъй като кръга от кукове имитира кръглата форма на небесното тяло, а закачените един за друг в центъра кљонкове са лъчите. Движението им е с неопределени подскоци, редувайки ги на един крак, или на два, а в кръга движението на групата е вдясно, обратно на часовниковата стрелка. „*Играят, скачат, въртят се, докато един падне. Лекува го доктор.*” [Колева, 1976, с. 41] По някои елементи обичаят прилича на провежданата Бразая западно от гр. Русе. За това свидетелстват чувалите със слама, омекотяващи ударите с дървените саби. Тези раници липсват при гребенските кукери, а днес и в близките села Старо село и Варненци. В същото време се запазва реквизитът - освен дървените саби куковете носят и „кљонкове”. Запазват се моменти от обредната част – падането на член от групата, символичното му излекуване от доктора. Липсва финалното обредно „заораване” на куковете на мегдана. За разлика от Бабово, в **Старо село** „Кукове” си е жива традиция. Провежда се всяка година в понеделника след „Сирни заговезни”. Отличаваща разлика в облеклото е черният цвят на носията им, вероятно влияние от облеклото на кукерите в съседното с. Варненци, носещи името „черните кукове”. Интересен момент от посещението в къщите, намираме в композицията от играта на маскираните. Куковете образуват кръг, подскачат, държейки се за кљонковете, а главните персонажи – „куковата баба” и „манавинът” влизат в защитената зона, предпазени от външните зловредни влияния. Михаил Арнаудов описва населението като „старовремско” в представените по-горе села - т.е. като такова следва обичаята му също да са старинно-местни. Липсващата обредна част със заораването обаче навежда за непълнота на обичая, в следствие привнасяне, копирайки само част от характерния такъв при съседните етнографски групи гребенци, шиковци и главанци. Трябва да се има предвид и миграцията на население от Силистренско и Тутраканско към Русенско при

² „кљонк” – дървена пръчка, завършваща с подобие на кука.

окупацията на Южна Добруджа от румънската власт. Освен това фактът, че селата Бабово, Старо село и Тетово са на границата между двете етнографски групи, предполага възприемане на нрави и от двете, от което в обобщение на горното следва да се допусне, че „Кукове” е привнесен обичай. Характерното разболяване и оздравяване, е налично и при двете етнографски групи. То е във връзка с древното разбиране на народа за края на Света и неговото ново начало. Персонажите в него (наличието на *доктор* и *милиционер* в с. Бабово, трансформирането на *манавина* в *стражар* в Старо село и пр.) свидетелстват за нови елементи, отражение на едно по-съвременно общество т.е. има наличие на наслояване. „Старовремското” население от древни времена е подлагано на натиск от многобройни управници и прекъсва традициите си, но ги възстановява, възприемайки от пришълците. [Неделчев, 2022а, с.233] Въпреки това категоричното твърдение би било крайно, тъй като не почива на категорични факти.

„Буенец” е момински обичай, характерен за Южна България и Добруджа. Така описва специфичната лазарска игра Райна Кацарова-Кукудова в книгата „Български танцов фолклор”. Подобна игра се наблюдава в повечето хърцойски села, с разлика в композицията на изпълнителките и позната като местна. Хронологията на миграционните процеси, разгледани по-горе показва, че от Тракия обичаят се е пренесъл с преселници в Добруджа, а след това - около Двете Балкански войни с бежанци от Добруджа към Русенско. [Дженева, Неделчев, 2023, с. 115] В него се наблюдават два момента – единият е магическата обредност, а другият е съревноваването с песни и игри на мегдана и всяко действие е благодатно за претворяване в музикално-танцово произведение. Групата се състои от четири или шест момичета, които пеят и две, които постоянно играят, наречени „буенци”. Те са облечени, по-различно, с по-леки носии, за да е играта им пъргава и лека. На главата носят калпак, имитиращи младоженец. Двата буенеца са пред песнопойките, с лице един към друг и с ниски „приплъзващи” по земята стъпки играят, разминавайки се. Играта не се различава от тази при лазарките – „Ход с подскок” (тип „Пайдушка”), „Подскок на място”, или „Ход напред”, а ако изпълняваната песен е в ритъма на ръченица, движението е „Ръченична”, като отново се спазва ниския, по земята начин на изпълнение, на цяло ходило. В село Тръстеник, общ. Две Могили девойките играят с „пошове” - големи копринени кърпи за глава при омъжените жени, само държейки ги пред

гърди. Играта с кърпата символизира желанието на момата да пристъпи в следващ социален статус – този на задомена жена. В селата на изток от Русе буенците танцуват с атрибут дървена пръчка (в с. Тетово, „клонк“ – като при кукувете), на която има завързан пош. Символиката от провежданите действия на Дойли, Лазарки, Буенци може да се разглежда, като цел за постигане на благополучие, чрез плодородие. Под плодородие се разбира не само това за растения и животни, а плодовитост и сред хората. Интересно тълкувание на трансформирането от жена в мъж на буеката-зет представи Величка Атанасова Петкова, родена 1948 г. в Старо село: *„Те затова са сложили калпаците, жената става мъж и разоравя земята. Затова си лъзгат по земята краката - разорават“*, а ръцете на момите са сгънати в лактите и имитират процеса на ралото в земята. Тук може да се намери и репродуктивна символика в действието на буенците. Действията на буенците могат да се разглеждат и като част от предсватбените обичаи. Обикалянето по къщите е форма на социализиране и въвеждане в обществото на населеното място. До колко е местен и дали не е привнесен в хърцойските села с бежанци от Южна Добруджа, също е въпрос без категоричен отговор.

Най-яркото доказателство за влиянието на бежанците от Добруджа в танцовия фолклор на хърцоите, е **ръченицата на хоро**. При сравнителен анализ с образци от населени места с етнографските групи хърцои, сърговци, шиковци, главанци и грѐбенци се наблюдават много сходства и аналогии. От теренни наблюдения се установи, че в селата около Русе и Бяла съществува 2 типа хърцойска ръченица – такава в 3-тактова фраза на повторение и такава в 7-тактова фраза. *„Ако създадем мислена линия от гр. Русе на югоизток, следвайки селата Пиргово, Щръклево, Нисово, Кацѐлово и гр. Опака, ще ги разграничим на източни и западни.“* [Неделчев, 2022а, с.228] В западнохърцойските хора е популярна ръченицата с **3-тактова фраза** на повторение. Тя се изпълнява в селата Тръстенѝк, Чилнов, Обрѐтеник, Цѐново, Каранци и в самия гр. Бяла. Около гр. Русе ръченицата е в **7-тактова фраза**, с различна лексика, хват и форма. Разпространението ѝ достига на изток до селата Тѐтово и Старо село, общ. Тутракан. При теренни изследвания в селата Тръстенѝк и Чилнов (и двете по средата между Русе и Бяла), жените споделиха, че при участия във фолклорни фестивали, наблюдават съвпадение на местната ръченицата с тази при добруджанските групи, което провокира да се направи по-задълбочен

сравнителен анализ с образци от Добруджа. От изпълнения в Копривщица през 2022 г. се установиха аналогични образци на хърцойската ръченица с хората „Попско” от с. Смолница, между Добрич и Силистра, игрите на песен: „Мома Калина” и „Слънце зайде” от селата Врачанци и Стефан Караджа, общ. Добрич, „Покарал ми е Кара Димитър” и „Тудоровата стара майчица” от селата Кардам и Чернооково, общ. Генерал Тошево, както и „Залибила бяла Рада” от с. Грънчарово, общ. Дулово, Силистренско. Същата 3-тактова ръченица се танцува и в самия град Добрич от танцов състав при клуб на пенсионера „Европейски гласове”. При сравнителен анализ на местните с приложените образци от селата с преобладаващо население от съртската група, гребенско и главанско население е наложително да се отчете в какво се изразяват приликите и разликите. Водената форма на хорото се запазва при хърцоите. Стилът също не се променя - хорото се изпълнява ниско по земята. Запазва се 3-тактовата фраза на повторение. Запазва се начинът на начало на хорото – започва се с кръстосана стъпка на ляв крак пред десен. В темпово отношение хърцойските хора се изпълняват една идея по-бързо, което е обосновано от местоположението на групата и по-бързите темпа на северняшките хора. Те от своя страна са в унисон с темперамента на изпълнение на полянците. В хълмистата част на Дунавската равнина те са по-волни. Това обяснява и промяната в провлачената стъпка от „Повлекана”, преминаваща в свободна стъпка напред. Това се обяснява и с влиянието на преселници от Балкана върху танците на местното население, с по-волният характер на планинците, даващ отражение в стила на изпълнение. Често в добруджанските ръченици се наблюдава „по-отсечено” изпълнение. В изпълнението на хърцоите има промяна на движението, чрез пропускане на шестата позиция. Благодарение на точно тази интерпретация, при местните се наблюдава по-свободно пристъпване. Интерпретация на привнесеното хоро се наблюдава и в хвата при хърцоите. От добруджанския „предна леса” или „Хват на леса за пояс”, при местните хватът е „за длани със свити лакти”. Освен това при изпълнение, повлияни от емоционалното състояние на играта, танцуващите често отреагират с акцент на рамене и лакти на първо и трето време от такта, което създава своеобразна пъргавост при танцуване. *„Как добруджанският танц е изминал над 150 км. западно, за да стане част от репертоара на хърцоите, обитаващи селата между градовете Русе и Бяла?”* Потвърждения за заселване от Южна

Добруджа в хърцойските села се намират и в етнографските очерци на населените места в следствие миграционните процеси от Междусъюзническата война. От всички факти, свързани с 3-тактовата ръченица, следва да се направи заключението, че тя е привнесена в хърцойските села, западно от гр. Русе, с бежанци по време и около Втората балканска война (1913 г.) Те са от Силистренско, Тутраканско, Шуменско и Кубратско. Местното население възприема ръченицата, припознавайки я за свое местно хоро.

Подобна методика на изследване и сравнителен анализ се търси и при **7-тактовата ръченица**, характерна за източните хърцои, както и за селата около гр. Русе. От теренни наблюдения в периода 2022-2023 г., както и от Курсов проект от 1996 г. в АМТИИ-Пловдив се установи, че тя се изпълнява в селата Пйргово, Щръклево, Никòлово, Тèтово, Бабово и Старо село. При съпоставка с любителски запис, направен през 1986 г. в събор на народното творчество в гр. Копривщица, се откри аналогия в лексиката с хоро, изпълнявано от група за народни танци от село Варненци, Тутраканско. То е разпознато и потвърдено от секретарката на НЧ “Светлина 1904” в населеното място – Олга Атанасова. При теренно наблюдение в съседното Старо село, информаторките ⁽³⁾ представиха две хорà, с различни наименования, различна мелодия в музикалния съпровод, различен метрум, но с еднаква лексика. Това са „Кокòнската” в 2/4 размер и „Ръченица”. Да се изпълняват две идентични като лексика хорà, с различен метрум и мелодии, в едно населено място, не е изолиран случай. Подобно съвпадение се открива при съпоставката на други две - „Цàпанка” и „Бързàта” от с. Тръстенìк, на около 30 км. западно от Русе – т.е. явлението еднакви по лексика хорà да се танцуват в различен ритъм не е изолиран случай. Търсейки първопричината за появата на двете в Тèтово и Старо село ще се достигне отново до миграционните процеси и бежанците от Южна Добруджа. Данните за миграция са от изток на запад и това го потвърждава фактът, че при грèбенците няма 7-тактова ръченица на хоро, докато при хърцоите има Кокòнска, която е с танцова фраза от 7 такта. От тези факти следва да се направи заключение, че Коконската, чрез бежанци от селата между Тутракан и Силистра се е

³ Информатори при теренно изследване в Старо село, провело се на 13.03.2023: Величка Атанасова Петкова, р. 1948 г., Тина Атанасова Тодорова, р. 1945 г., Петрана Михайлова Йорданова, р. 1952 г., Анелия Друмева Ангелова, р. 1969

пренесла в репертоара на хърцоите от пограничните села. Не може категорично да се каже къде точно се е случила трансформацията от 2/4 размер в 7/8, но е факт, че в Старо село, Бабово и Тетово, които са на границата между хърцои и грѐбенци, се танцуват и двете. Самите информатори от населеното място ги асоциират с две различни хора, въпреки че лексиката е идентична.

Още една традиция е повлияна от бежанците от Южна Добруджа. Това е сватбената игра „**Шуменската**“ от с. Тръстеник, общ. Иваново. Наименованията на хората или игрите често произлизат от имената на населените места, от които са привнесени. Такова е наблюдението на Райна Кацарова [1955, с. 34] и Анна Илиева [1976, с. 16]. Подобна игра пред кръстник съществува в селата от Сърта (Провадийско плато – б.а.) Тази верига от възвишения започва от Мадарското плато до гр. Шумен и стига приблизително до гр. Девня, така че е напълно логично хърцойската игра от с. Тръстеник да е сватбената ръченица, характерна за съртовците, но привнесена с миграция на населението около Междусъюзническата война 1913 г. Най-ярко доказателство, че хърцойската игра от с. Тръстеник е привнесена от бежанци от Южна Добруджа се открива в съпоставката ѝ с такава от събора в Копривщица 2022 г. - ГАФ „Стари добруджанци“ при НЧ „Просвета-1900“, с. Соколово, общ. Балчик представят „Сватбени игри“, в които ясно се наблюдава ръченица по тройки, аналогична на Тръстенишката. Наблюдават се сходни или аналогични фигури при рисуњка от композицията на играта на танцуващите – „перки“ и събирания на групите с лице едни към други. Сходно е провирането на танцуващите под ръцете на другите участници от тройката.

На границата на две етнографски групи – грѐбенци и хърцои, се намира Старо село, общ. Тутракан. При теренно наблюдение от 13.03.2023 г. се представиха 7 образци, запазени и танцуващи се от староселци, сред които се открие „**Чергилото**“. При проучване на специализирана литература, свързана с хората от Добруджа, се откри важна информация, свързана с Чергилото. В книжка „Хората на Добруджа“ от периодичното издание „Танцова самодейност“ авторът прави кратък обзор на танците, битуващи в селата на етнографската област към средата на ХХ в.: „Хората на старото местно население най-добре са запазени в района на Тутракан – Силистра. Измежду тях най-популярни са: „Сборенка“, „Ръка“, „Опас“, „**Чергило**“, „Сей, сей, боб“, „Мъжки ръченик“.“ [Несторов, 1957, с. 11] След проучване на

видеоматериали от глобалната мрежа, се откри хоро от с. Гарван, общ. Ситово, с подобно наименование и сходства в лексика и форма. Изхождайки от специфичните „Стъпка и спусък“ през „външна дъга“, с които започват и двете хора – Староселското и Гарванското, сходството на формата – в полудъга, с развитие „на две страни“, хвата – „предна леса“ и следвайки миграционните процеси от Южна Добруджа, следва да се направи твърдение, че „Чергилото“ от Старо село е грѐбенско хоро, привнесено в хърцойското населено място, но интерпретирано от местното население. При внимателна съпоставка на музикалния съпровод, ще се установи, че двете хора се изпълняват на идентична съпровождаща мелодия, което доказва, че хорото „Чергилото“ е привнесено в хърцойското Старо село от грѐбеници.

От всички факти за влиянието на бежанците от Добруджа в нравите на хърцоите, чрез анализ могат да се направят взаимовръзки между няколко етнографски групи – хърцои, грѐбеници, шиковци, съртовци и главанци. С идването на бежанци, местните възприемат част от фолклора и традициите им. Хърцоите възприемат, което им харесва и хармонизира с душевността им. По този начин запазват стила на изпълнение на оригиналите – ниско по земята, или „търчаната игра“ на буѐнците, или символиката на куковете да трансформират умиращата природа в нов живот през пролетта, или очистващото въздействие на Бразаята, носещо здраве и плодородие. За да ги превърнат обаче в местни, хърцоите ги интерпретират. Пропускат финалното заораване при Куковете, или „Данеца“ при лазарките, променят хвата на ръцете или размера на съпровождащата мелодия от „Коконската“, превръщайки я в 7-тактова ръченица. *“В следствие съвместното битуване се поражда взаимопроникване в нравите на двете групи, при което се създава специфична за този край народна култура.”* [Дженева-Неделчев, 2023, с. 113]

Глава III. Влиянието на преселниците от Балкана върху формирането на хората и игрите в хърцойската етнографска група. Проникване на капански и тракийски хора и игри в танцовия фолклор на хърцоите.

След Освобождението, с оттеглянето на турското население, в хърцойските села около Русе, Бяла и Разград прииждат балканджии от Великотърновско, Еленско, Габровско и Севлиевско. Съвместният живот на пришълци с местни поражда взаимодействие между групите. Важен фактор за това е начинът на заселване. На места пришълците се

позиционират в отделни махали (с. Обрѐтеник, общ. Борово). В други заселването е дифузно, в една махала заедно с местното население (с. Чилнов, общ. Две могили). Съществуват и чисто балканджийски селища - с. Бръшлен, общ. Сливо поле, Ново село, общ. Русе и Волово, общ. Борово. Села с изцяло старинно хърцойско население днес вече не съществуват. Много етнолози, етнографи, етномузиколози и музиканти разглеждат породилите се взаимоотношения между местни и новодошли (проф. Симеонова, проф. Ненов, Григорова, Сиракова, Бакалов, Косева и др.) и всички изразяват едно и също становище, че балканджиите оказват най- голямо влияние върху социално-културния живот на хърцоите. Мигрантската вълна продължава до около 1930-1940 г. с пришълци и от други части на страната, допринасящи за колоритността на населението. Всички групи създават специфична за този край народна култура, част от която е танцовия фолклор на хърцоите. Според етнографката Вяра Косева *„Взаимоотношенията общо взето са добросъседски, но в някои селища балканджийската и хърцойската част почти воюват помежду си”* [2003, с.39] Ярки примери са Екзарх Йосиф и Обрѐтеник, като при второто балканджиите се отделят в самостоятелна махала. Това *„предопределя етнокултурните особености на селото за десетилетия напред.”* [Бакалов, 1992, с. 15] Примерите са много: Хърцоите считат, че говорят „истинския български език”, докато балканджиите се изразяват „политературно”; балканджиите изразяват отношението си към хърцоите, като ги смятат за „ограничени хора”, които „не умеят да живеят”, в отговор хърцоите изразяват негативното си отношение към балканджиите с „черни” (по цвета на дрехите) [Милетич, 1902, с. 25-26] или „шопята”; желанието да докажат принадлежността си към съответна група се е проявява в нежеланието да се „сватосват” с другите; *„Така например в Обретеник до 1935 година са ставали две хора - балканджийско и хърцойско. Само на сбора и на Великден са правели общо хоро. В същото село балканджиите не са могли да ходят на хърцойска седянка и обратно. Младежките групи, които са възниквали на празник като групи за забава, също са били диференцирани по етнографска принадлежност. На Цветница в Обретеник е имало балканджийска и хърцойска група за кумичене.”* [Симеонова, 1978, с.33]

Въпреки трудностите, групите все пак достигат момент, в който икономическите фактори и навлизането на градската култура ги

обединяват. Наблюдава се особено ярко в архитектурата на къщите. Именно преселниците са предизвикали израстването на уземницата, характерна за Дунавската равнина, до къща тип „на маза” - балканджийска къща. Влиянието на балканджиите върху мъжката хърцойска носия си проличава в нейното потъмняване - „... старото източно крайдунавско население, специално мъжкото не е носило, па и сега по някои места не носи черни, а бели гащи, досуш, както и в западна България; чернодрешковци са именно все балканджии, а по полето са били белодрешковци. ”[Милетич, 1902, с.26]. Днес наблюдението на терен е, че навсякъде потуриите на мъжете са черни, със син гайтан в населените места западно от гр. Русе и червен – източно. Етнографките Сиракова и Табакова забелязват, че в „скършеното забраждане” при западните хърцои жените слагат под бялата забрадка специфичното „коти”/ „коте” и правят аналогия със „сокай”, разпространен по северните склонове на Стара планина – Севлиево и Ловешко. Също така наблюдават възприемане на накити от балканджийската носия – „оръели” (гривни) и „паати” (пафти). [Сиракова, Табакова, 2002, с. 40-41]

Влиянието на балканджиите върху живота на хърцоите дава отражение и в музикалния им фолклор. Музиката е най-устойчивият във времето елемент. Хората с времето се променят в лексикално отношение, по форма или хват, изменят функцията си от обредни към такива за забавление, текстовете на песните също може да претърпят промяна, или да се трансформират в инструментали, но мелодиите остават ясно разпознаваеми и непроменени. При проведени 27 теренни проучвания в 13 населени места от района на Русе, Бяла и Разград и систематизирани 62 хора и игри, повечето от съпровождащите мелодии са балканджийски, от което следва да се допусне влияние на преселници върху местния музикален диалект. Ярък пример за това е мелодията на най-често срещаното сред хърцоите хоро - **Куцата** (още **Куцата**) в 7/8 ⁶ размер. Народният гений добавя текст към популярна балканджийска мелодия „**Деньовата**” и така се оформя днешния съпровод с песните: „*Де го Гено*“ от с. Каранци, „*А бре, бачо Кольо*“ от с. Николово, „*Мари, Марийке*“ от селата Чилнов и Обретенник и т.н. „*Куцата започва винаги с мелодията на „Едничък е Деню” (или „Деньовата”)*” [Григорова-Кондова, 1989, с. 61] Друга песен - „*Катаринке-матаринке*” в 2/4 размер, е разпространена около градовете Русе и Бяла. На изток се среща в селата Николово, Щръклево,

Красен и Тетово. „Катаринкината“ обаче е често срещано балканджийско хоро на същата песен. По информация, публикувана в сп. Танцово изкуство „Хорото е от Еленско. Играе се в много села на юг от Търново.“ [1987, с.21] Още балканджийски песни, които се откриват в репертоара на хърцоите са: „**Закичила Тота**“ и „**Рекох ти, Цоне**“ в размер 7/8. Първата е записана в селата Чилнов и Обретенник, общ. Две могили, по средата между Русе и Бяла. За нея местни професионални певци считат, че е привнесена от капанската етнографска група, без да отчитат факта, че там също има преселници от Еленския Балкан. „**Рекох ти, Цоне**“ се изпълнява от група за изворен фолклор „Тотка Шандуркова“ гр. Габрово, пресъздаваща традициите от Севлиево, Габровско и Троянско. Песента е емблематична и в репертоара на известната тракийска певица Йорданка Илиева, родом от с. Недялско, Ямболско. Взаимовръзките между тракийския и балканджийския песенен фолклор не са предмет на настоящия труд, но представят пътя на песента от Тракия през Балкана към хърцойското село Николово и потвърждават взаимовръзките между хърцои, балканджии и тракийци. Още от разпространените в региона песни, привнесени от балканджии са: „**Зелена буйна морав**“, която се среща в първообраз в Габровските села с наименованието „**Трънка, сливка, глогинка**“ и „**Какво съй хоро завило**“ (със заглавие „Я, иди, мамо, у Донкини“ от с. Драгановци, общ Габрово). От всички представени факти, разбираме, че хърцоите възприемат част от песенния репертоар на балканджии от Севлиево, Габровско и Еленско. Много важно потвърждение за влиянието на балканджиите в музикалния фолклор на хърцоите е, че повечето местни танци се изпълняват под формата „игръ на песен“, което доказва, че е възприет балканджийския модел.

Още от влиянието на преселниците от Балкана върху музикалния фолклор на хърцоите се наблюдава и в инструментариума на местните. : „*Дори едно елементарно преброяване на свирачите от капански и хърцойски селища отрежда доминираща роля отново на гъдулката. Разликата обаче е в размера на инструмента и в нейния строй. Гъдулката е вече по-голяма, изработена от местни самоуки майстори или, например от габровски лютиери.*“ [Христова, 1995, с. 117] Авторката пояснява, че според гребенците на местния характерен инструмент копанка често казват цигулка, а капански и хърцойски цигулари пренастроят инструмента си, така че да звучи като гъдулка.

От всички факти може да се обобщи, че около 1960 г. завършва процесът на взаимопроникване в музикалния фолклор между преселници и местни. Първо е заимстването на инструменти, по-късно се оформя общото музициране, което консолидира двете общности. Първоначално най-широко разпространеният инструмент и сред двете групи е кавалът, но с годините хърцоите го изоставят, замествайки го с гъдулката, която заимстват от балканджиите, от гребенците и капанците (без да се разглежда влиянието на планинците върху последните две етнографски групи от равнината). Гъдулката става толкова популярна сред хърцоите, че се създават цели школи, просъществували дълги години, а местни цигулари настройват инструмента си така, че да звучи, като гъдулка. Това доказва влиянието на балканджиите в музикалния съпровод на хората и игрите на хърцоите.

В мелодиите на хърцоите се наблюдава на няколко места и Тракийско влияние. То е провокирано от миграция на население от южна България – предимно Котленско, Айтоско, Ямболско и Хасковско (Източна Тракия) към Южна Добруджа. Миграционните процеси от там са описани от Михаил Арнаудов [1923, с. 21] По-късно, Междусъюзническата война, принуждава част от същите бежанци отново да се преселят – този път в пределите на свободна България и селата около Русе и Бяла и Разград. Там, където местното население не ги е асимилирало напълно, или не са повлияни от балканджиите, са се запазили тракийски образци, възприети от хърцоите. Представители на такива образци са широко разпространеното „**Мъри момиченце, мъничко**” и „**Първи раз**” от с. Николово. Мелодията на първия пример е аналогична с популярната за Тракия мелодия „Яла батуата балдзка”, „Балдзкиното” или само „Балдзка”, характерна е за Хасковско. [Таскова, 2018, с. 22] Наблюдението на Таскова е любопитно, защото при хърцоите на същата мелодия се пее песен, като съпровод на мегданска и къшна игра. Дали хърцоите възпроизвеждат текста на вече забравена песен от Източна Тракия, или са добавили свой текст върху възприетата от тракийски преселници мелодия, не може да се отговори категорично. Вторият пример – играта „Първи раз” от с. Николово за първи път е записана от РТВЦ – Русе и фолклорната рубрика „Лутурки” на етномузиколога Григорова. Песен със същата мелодия, но подобен текст, е записана в дългосвирещата грамофонна плоча на „Балкантон“ от 1984 г. „Котленски народни песни и добруджански хора и

ръченици”, представяща най ярките образци на котленския певец Гуди Гудев. Въпреки, че не са налични категорични факти, следва да се допусне, че съпровождащата песен при „Първи раз” е тракийска, привнесена с преселници в хърцойското село Никòлово. Интерпретацията променя текста, но не променя мелодията, която както вече се каза, е най-устойчивият във времето елемент от музикално-танцовия фолклор. Това доказва и взаимовръзката между тракийския и хърцойския съпровод в игрите.

В този раздел ще се разгледат и взаимовръзките в танцовия фолклор между хърцои, балканджии, капанци и тракийци. Важно е да се отбележи, че при предварителни проучвания и теренни обхождания в периода 2021 – 2023 г. се установи, че селата с етнографската група са 21 около градовете Русе, Бяла и Разград. Теренните наблюдения нямат претенцията да са изчерпателни и до момента 12 от тях носят полезна информация за танцовия фолклор. Всяка среща с местните допълва информацията за нови, неизследвани села с хърцои, като проучванията продължават дори и в момента. От събрания теренен видеоматериал, филмите от дигиталния архив на БНТ и специализираната литература до момента се систематизираха 62 хорà и игри, като 32 от тях се изпълняват на песен. Това показва, че е възприет балканджийския начин на изпълнение – отново влияние на преселници върху танците на местните. Прави впечатление, че голяма част от хорàта и игрите приличат на образци от Балкана и са навлезли трайно в репертоара на хърцоите. Днес се твърди, че са местни, но чрез сравнителен анализ се установява, че са с произход от Габровско, Великотърновско, Севлиево и Еленско.

Въпросът за взаимопроникване в хорàта и игрите се разглежда и в доклада „Консолидация в танцовия фолклор на хърцои и балканджии от региона на Русе и Бяла“ [Неделчев, 2022в]. Въз основа на теренни проучвания и чрез съпоставка на танцови примери от гореспоменатите групи, авторът доказва, че част от хорàта на хърцоите са възприети именно от балканджиите. В реципрочност пришълците възприемат хърцойския начин на провеждане на общото мегданско хоро. Също така възприемат и местната женска носия, но допринасят танцуването да е на песен. Лексиката на хорàта е балканджийска, но стилът на изпълнение е претворен през хърцойския нрав - пъргав, с ниски, по земята движения, често със стегнати колене, което кореспондира и с характера на местните – затворен към семейството и общността.

Генералният извод, до който се достига е, че консолидацията в нравите на балканджийски и хърцойски води до консолидация и в танцовия фолклор.

Събраните до момента материали се систематизираха и поместиха в таблица от Приложение 1, което **изпълни една от поставените задачи в началото на настоящия труд**. От таблицата със систематизираните образци от проучванията се вижда, че най-често повтарящото се хоро е **Куцата/ Куцата**. Първото, което навежда на мисълта, че хорото е привнесено е музиката – размерът е $7/8$ ⁶. Той не е характерен за равнинните хора. При сравнителна характеристика се установи, че по форма, лексика и танцовата фраза е сходно със Севлиевското „Яковата“. Формата и на „Куцата“, и на „Яковата“ е в права редица, танцуват се на две страни, танцовата фразата в посока е 2+3 такта, музикалният размер съвпада. В песента „Яковата“ музикалната фраза е 4 + 4 такта, докато танцовата е 5 + 5 такта (2 + 3 в посока), което означава, че не се припокриват и началото на фразите си съвпадат периодично. Хърцоите съумяват да запазят това съотношение между музика и танц, използвайки мелодията на Дънговото. Неговата фраза също е 4 + 4 такта. Добавят текстове с нов сюжет и по този начин създават нови песни, които използват за съпровод на хърцойското хоро. Интересен факт, е че оригиналното Севлиево хоро се започва с десен крак, на дясно. Хърцоите го интерпретират, започвайки го с ляв, което не нарушава лексика, танцова фраза и форма. Заключение е, че двете хора са едно и също.

Друго балканджийско хоро, което често се среща в таблицата със систематизираните хърцойски хора е „**Катаринкината**“. Играе се в селата около град Бяла (с. Каранци и с. Полски Сеновец, общ. Полски Тръмбеш), селата по поречието на р. Янтра (Ценово, общ. Ценово, с. Хаджидимитрово, общ. Свищов) и стига на изток до селата Щръклево, Красен и Николово, общ. Русе. Същата игра е в спомените на дългогодишната председателка на НЧ „Пробуда – 1907“, с. Тетово - Стефка Русева Григорова, но днес вече не се танцува в населеното място. Както се установи, съпровождащата песен е балканджийска. Приликите с хора от планинските райони не спират до тук. При сравнителен анализ с образци от събора на народното творчество в гр. Копривница и любителски видеа от различни социални мрежи, се установиха сходства с наблюдаваните на терен хърцойски хора. Аналогични са лексиката, формата и хватът с такива от Еленския и Габровски Балкан. Играят се в права редица, с хват предна леса,

започват с ляв крак. От наблюденията се установи, че в общия случай хорото има танцова фраза от 7 такта. Дори с разлика в лексиката, която променя танцовата фраза на някои образци, при всички движенията са сходни. При всички има наличие на вътрешна дъга във въздуха, изпълнена с десен крак при смяна на посоката на придвижване на тялото. Формата на всички е в права редица, с придвижване най-често вляво-вдясно, по-рядко има добавена посока напред-назад. Хватът при повечето наблюдавани образци е “предна леса”. Съпроводът – на песен или инструментал, приповтаря една и съща мелодия. Музикалната фраза (4 + 4 такта) и танцовата си съвпадат периодично, което от своя страна потвърждава констатацията на Иван Донков за “особен колорит на хорото”, чрез несъответствието им. От всички факти при сравнителния анализ, следва да се направи извод, че Катаринкината е привнесено, балканджийско хоро – с идентичност Великотърновско, но и сходства с Габровско и Еленско. Интерпретацията му в някои населени места доказва желанието да му се придаде уникалност, превръщайки го в свое, местно хоро.

Характерна песен, привнесена от балканджии от с. Драгановци, Габровско е „*Какво сѝй хоро извило*”. На тази песен се танцува интересно хоро в селата Бабово и Обрѐтеник. Интерес предизвиква лексиката на хорото, в която има пълно припокриване на музикална и танцова фраза. В момент от песенния съпровод, при “корона” в песенното изпълнение, танцуващите правят поклон към центъра му. В тълковен речник на българския език, поклон се определя като: „*Ритуално навеждане на главата или на горната част на тялото в знак на уважение, покорство.*” Още тълкувания откриваме в най-новия Български тълковен речник: „*Навеждане на главата и горната част на тялото за израз на почит или поздрав*”. Значение се намира и на „*Покланям се: 1. Правя поклон; 2. Почитам като висша божествена сила*” [Радева, 2012, с.459]. От определението може да се направи връзка с обредност в играта на жените. Освен това формата на играта е в кръг, а кръгът е един от най-разпространените елементи на митологическата символика, изразяващ единство, безкрайност и висше съвършенство. Кръгът изпълнява функцията и на знак със защитна магическа сила срещу зловредни влияния. Не случайно магически ритуали от няколко човека се изпълняват в кръг, а определението от погоре започва с „*Ритуално навеждане...*” От представените факти следва да се допусне обредна насоченост на поклона в короната при песенния

съпровод. В подкрепа на това твърдение може да се цитира наблюдението на Райна Кацарова за хората, свързани с даден обичай: „*Бавното васильовденско хоро (Самоковско), изпълнявано с леки поклони при „наричане на пръстените”, не се играе друг път през годината*” [Кацарова-Кукудова, 1955, с. 24] т.е. поклоните в танца съществуват само в обредно-обичайната система. Следователно и при хърцойската игра на песента „Какво съй хоро извило” се изпълняват с такава насоченост. При направено запитване към етномузиколога Григорова, записала групите от селата Бабово и Обрётеник, дали респондентите ѝ са споменавали защо се изпълнява този поклон в танца, нямаше положителен отговор. От друга гледна точка, наблюдавайки текста от песента, можем да определим играта, като седенкарска или изпълнявана на тлаки, чуканки и беленки. Дали текстът е добавен в следствие към обредна игра от далечното минало, не може да се твърди категорично. Не е единичен случай в българския музикално-танцов фолклор, когато върху мелодията на едно хоро да се добавя текстът на песен от друго. „*Много естествено е, че при четвъртото поколение изпълнители песен и хоро не са останали досущ такива, каквито са били създадени преди 90 – 95 години... У нас и досега се създават нови хороходни песни. Мелодията на новия хороход е често много близка до някоя известна вече.*” [Кацарова-Кукудова, 1955, с.19-20] Тъй като текстът на песента насочва към седенкарския репертоар, а поклоните в лексиката към обредния, може да се допусне, че е налична трансформация на функцията на играта от обредна в „за забавление”. Тук се налага да се обърне внимание и на понятието в науката „Бръсначът на Окъм” (най-разпространеният принцип за простотата в науката), съгласно който от множество теории, обясняващи един и същ проблем еднакво добре, се предпочита най-простата, с най-малко предположения. Предположението на Григорова е, че по време на короната в песента, жените си почиват, изпълнявайки пластичен мотив - навеждане тялото напред, след което (при рязкото изправяне) си помагат за поемането на повече въздух, необходим им за началото на следващата строфа в песента. От двете теории се разбира, че е въпрос за специфичен избор коя ще се предпочете. От сравнителният анализ, може да се направи заключение, че хърцойската игра, изпълнена на балканджийска песен е привнесена с преселници от планината, т.е. е балканджийска.

Още една популярна балканджийска песен от предния раздел е съпровождаща изпълнението на хърцойско хоро тип „Дунавско”. Това е „Трънка, сливка, глогинка...” по припева на песента. В хърцойското село Обрѐтеник я описахме със заглавие „Зелена буйна морава”. По информация на Стефан Маринов, дългогодишен гл. худ. р-л на ФА „Габрово”, хорото което се танцува на оригиналната песен е от с. Ловнидол, общ. Севлиево, с нарицателното „Ловнидолската”. От филма „Жътва” 1981 г. на РТВЦ-Русе се наблюдава как в с. Обрѐтеник се танцуват и „Право хоро”, и „Свищовско хоро” на тази песен, вероятно заради съвпадение на темпото на песента, и това че характерът ѝ кореспондира с душевността на изпълнителите – весели, щастливи, буйни от събраната за зимата реколта. Правото хоро е като в цялата страна. Свищовското е такова, каквото е описано от проф. д-р Стоян Джуджев, Борис Цонев, Стефан Вългаров и пр. Затвърждава се становището, че хърцоите изпълняват различно хоро на съпровождащата Севлиевска песен. Те заменят първообраза с характерен за придунавските градове танц, който кореспондира с характера и настроението им.

Освен най-често срещаните в таблицата хора, впечатление правят и специфични за конкретни населени места образци. В книгата изследване „Народни песни от село Чилнов, Русенско“, преподавателката Кристина Димитрова от НУИ „Проф. Веселин Стоянов“ описва „Костѐнско“, което е характерно повече за Средна Северна България и селата от Предбалкана [Димитрова, 2018, с. 12]. Трябва да се допусне, че хорото е пренесено от Ловешко, тъй като единствената до момента информация за преселници от Балкана към с. Чилнов е: „През XVIII и XIX в. (след Освобождението) идват преселници от село Крушуна, Ловешко, които се смесват с местните...” [Димитрова, 2018, с. 30]

Друго хоро се оказва също балканджийско при сравнителен анализ с образци от планината – това е „Ой, наляво - ой, надясно”. Същото хоро обаче е описано в кн. 10 на сп. Танцово изкуство от 1974 г., като образец от с. Градница, общ. Севлиево. Казва се „Хай надясно, хай наляво”. От наименованието си проличава, че тук началото на хорото е вдясно, започвайки с десен крак. Лексиката, формата и хватът обаче са идентични с тези от Каранци до гр. Бяла. Тъй като няма данни за миграция от полето към Балкана, но има данни за преселение от планината към равнината, следва да се приеме, че хорото „Ой, наляво –

ой, надясно” е Севлиево. Единствената промяна е в началото – хърцойското започва на ляво със съответния крак, балканджийското на дясно. От това следва да се направи заключение, че хърцойското “Ой, наляво – ой, надясно” е с балканджийски произход, по-точно от Севлиево.

Влияние се наблюдава дори **в стила на изпълнение**. Хората са пъргави, но танцувани ниско по земята, без високи подскоци и без ясни и отчетливи свивки в краката. Същият стил на изпълнение имат балканджиите. Това се наблюдава в интервю от филм на ВВТ от рубриката „Фолклорно пътешествие“, в който професионалната изпълнителка Цветелина Николова Атанасова от ФА „Габрово“ обяснява: *„Габровци сме хубави хора. Балканджии сме и сме пестеливи, не скръндзи. Пестеливи сме малко и в танците, малко и в песните, малко по-ниско танцуваме от другите етнографски области... има специфични причуквания, приклякания, които са характерни за нашия район в Денювата, мъжката ръченица... специални танци имаме тук.“* Подобно становище прави и Станка Маринова Комитова от групата за автентичен фолклор в същия филм: *„Характерното за Габровския край е, че песните и хората са с потънък хумор, по ниско се играят, не се скача много, не се вика...“* Още едно потвърждение за балканджийско влияние в хърцойския стил намираме в статията на етномузиколога Григорова: *„При изпълнение местните създават илюзия за „вдървени колене“, което отчетливо се наблюдава при хорото „Куцата“. Хърцоите изпълняват „Куцата“ с ходила, успоредни на земята.“* [Григорова, 2003, с. 144] Този начин на танцуване в стилно отношение наподобява Габровския от обяснението по-горе и доказва копирането му. Което от своя страна подкрепя фактите представени до момента, че балканджиите имат най-голямо влияние в танцовия фолклор на хърцоите.

В обобщение на представеното до момента за хората на хърцойската етнографска група, може да се каже, че „Куцата“, „Катаринкината“, „Костенско“, „Ой, наляво – ой, надясно“, играта на песен „Какво съй хоро извило“ и в частност „Зелена буйна моравя“ са балканджийски.

Освен от преселниците-балканджии, или бежанци от Добруджа, в танцовия фолклор на хърцоите се наблюдава, макар и в много по-малка степен, капанско влияние. Открива се в пограничните села между двете етнографски групи. При теренно проучване от 24.06.2021 г. жените от

фолклорната група към НЧ „Светлина 1929“, с. Сваленик, общ. Иваново показаха игрите „Сваленишки колан“, „Кукличките“ и „Пред кръстник“. Следвайки линията от север на юг, след хърцойските села е капанското Садина, общ. Попово, от където е описана женската лесе „Садински колан“. [Цонев, 1957, с.69] На пръв поглед, дори наименованията на двете хора показват сходство. Сходство се намира и във формата им – в права редица “на лесе” с придвижване напред-назад, вляво-вдясно. Сходство се наблюдава и в “плетеницата” на хвата – при капанците е “на лесе за пояс”, при хърцоите “задна лесе”. Най-голямо сходство има в лексиката на първото и второто движение от двете наблюдавани хора. Описанието на Борис Цонев е със специфичен, негов начин на запис, но при “превода” към утвърдената в българската народна хореография терминология, веднага се забелязва аналогичната “свищовка” напред и назад както и “ход вляво”, “ход вдясно”, които дори са в една и съща последователност. От анализа в предните ГЛАВИ на настоящия труд се установи, че хърцоите копират хората на прищълците, но чрез интерпретация ги превръщат в свои. Това се случва и с капанския образец, чрез обогатяване с движения, отпадане на такива или чрез замяната им с подобни. Хърцоите са обогатили “свищовките” с продължение “ход” в посока. Заменили са удара на ходилото на работещия крак към ходилото на опорния, с по-лесното изнасяне на работещия крак пред опорния. В хърцойското хоро липсва третото движение от описанието на Цонев, което променя и танцовата фраза. По този начин се получава пълно съвпадение на танц и съпровождаща песен при хърцойската интерпретация. От това може да се допусне, че хърцойското “Сваленишки колан” е “Садински колан”. „Сваленишки колан“ прилича и на капанската игра „**Пристъпи Калинке**“ от гр. Опака. Хватът е еднакъв – задна лесе. И двете хора се танцуват на лесе, придвижвайки се напред-назад; и двете завършват танцовата фраза с ход вляво и ход вдясно. Нагаждайки обаче лексиката към песента, се е получило различно хоро, с различна танцова фраза, но сходна лексика. Това доказва капанското влияние в хорото.

Още от влиянието на капанската етнографска група се открива и в танцуването с кърпи пред кръстник, като част от сватбените обичаи. Представено е във филм на „Балкан Българска Телевизия“ (ВВТ) от поредицата „Фолклорно пътешествие“ през 2004 г. В него ясно се вижда как капанска група за автентичен фолклор играе ръченица с възглавници в ръце пред гърди. Потвърждение за идентичност

намираме в текстовете на песните. Музикалният размер е еднакъв – 7/8. Формата на играта е една и съща – леса, с придвижване напред-назад с движението „Ръченична”, атрибутите са едни и същи – участниците държат пред гърди везани кърпи „тестемели” или възглавници, образувайки с тях своеобразна стена. При отправен въпрос към участничките и на хърцойската група, и на капанска от с. Гецово, общ. Разград „Каква е символиката на играта с кърпи пред гърди?” и двете групи отговориха еднакво: „Представят се дарове пред кръстника.”. Такъв тип даряване на кума е традиция в тази част на България, като на места в хърцойските села (Кацелово, Чилнов и др.) се танцува в ритъма на ръченица с характерните „късани” възглавници (богато везани с различни цветни фигури „Пауните”, „Розите”, „Змеят”, „Дивите петлета”, и пр.) Трябва да се отбележи разликата в мелодиите на съпровождащите песни. Капанската група изпълнява текста върху балканджийската „Ангеловата”, което отново потвърждава заявеното от предния раздел влияние на балканджиите върху музикалния фолклор на населението от равнината, включително и върху етнографската група капанци. Хърцоите от с. Сваленик изпълняват текста на оригинална, тяхна мелодия. От представените факти може да се допусне, че хърцойската „Игра пред кръстник“ с кърпи имитира играта с възглавници от сватбените обичаи, която е заимствана от капанците.

Още от взаимовръзките в хората и игрите на местните хърцои с преселници – този път от Тракия, се намира в някои специфични за съответни населени места хора и игри. Особено ярък образец е хърцойското „Мъри момиченце мъничко”, изпълнена от „дядовете” от с. Кацелово, общ. Две могили. При сравнителен анализ се наблюдава аналогия с „Балдзкината”, описана в книгата „Традиционни фолклорни хора от Хасковско – дар от поколенията” [Иванов, 2022, с. 72]. Връщайки се назад във времето, намираме същото хоро описано за първи път в списание „Танцово изкуство”. [Стоянов, 197, с. 43] Сходни хора с аналогична мелодия се танцуват в с. Бяла, общ. Сливен, селата Окоп и Победа, общ. Тунджа, и с. Изворово, общ. Харманли - т.е. „Балдзка“ е широко разпространено в Източна Тракия. От приложените примери се наблюдава, че се среща и с наименование „Мари момиченце” и се изпълнява все на инструментал. При теренно проучване в хърцойското с. Красен, общ. Иваново женската ГАФ „Красенски кехлибар”, с р-л Иванка Абрашева представиха подобна игра, но на

песен с име „Мари, момиченце“ с мелодията на „Балдъзка“. При „дядовете“ танцовата фраза много повече се доближава до образците от Тракия, което насочва към по-голяма точност с първообраза. Много по-голям интерес предизвиква факта, че жените изпълняват играта на песен, докато мъжете на инструментал, като в Тракия. Вече се разгледаха въпросите относно характерното за хърцоите изпълнение „игръ на песен“, както и въпросите за преминаването с течение на времето на песенния съпровод в инструментален. Не може да се отговори дали хърцоите възпроизвеждат текста на вече забравена песен от Източна Тракия, или са добавили свой текст върху възприета от тракийски преселници мелодия. От представените факти може да се обобща, че жените от с. Красен изпълняват играта старинно пеейки, но осъвременяват лексиката, добавяйки нови движения и променяйки танцовата фраза, докато мъжете от с. Кацёлово повече се доближават до тракийския начин на изпълнение. Аналогията в мелодията и сходствата във форма и лексика с „Балдъшкината“ доказва тракийското проникване в танцовия фолклор на хърцоите.

Друга специфична за конкретно населено място тракийска игра е „Първи раз“ от с. Николово, общ. Русе. Играта „на команда“ обаче не е характерна за областта и буди интерес в проучването. Сходна откриваме в „Празничен тракийски танц“ – емблематично произведение на ФА „Тракия“ – Пловдив, по хореография на проф. Кирил Дженов и музика – Тодор Пращакков. Това навежда на мисълта, че по същество е тракийска, но интерпретирана по хърцойски. За да се докаже това твърдение, ще се направи сравнителен анализ на двете игри, като за целта ще се разгледат най-ясно видимите прилики: форма на играта, танцови фигури, танцова фраза и речитатив.

Сходства във формите на игрите: сходствата в хърцойската и тракийската игра стават няколко – права редица, придвижване вдясно-вляво, набиване с десен крак пред ляв.

Сходства в танцовите фигури: и двете игри имат по три фигури (уточниха се по-горе приликите в лексиката); и двете имат повторение при началните фигури; и при двете началните фигури са база, върху която се надгражда лексиката; и при двете естетическото възприятие на зрителя намира кулминация в последната най-сложна фигура, при която има приблизително еднакви движения и елементи.

Сходства в танцовите фрази: Ако мислено пропуснем „свищовките“, то фразите на фигурите от „Първи раз“ ще добият вида

4 + 5 + 5 + 8 такта. Танцовите фрази от фигурите при „Празничен тракийски танц“ са 5 + 5 + 8 такта. В голямата си част имаме съвпадение на танцовите фрази, които по-горе разгледахме, че са със сходна лексика, и сходно подреждане на фигурите, образуващи идентична форма на играта.

Сходството в речитатива при командите в играта: най-лесно забележимото в речитативите и при двете игри е изброяването „*Първи раз... втори раз... трети раз...*“. В края на речитативите има и сходно подсилване, чрез тройното набиване с крак, с речитатив. Ако игнорираме творческата интерпретация на играта в „Празничен тракийски танц“ („люш“) и наложим речитатива на мъжете върху предполагаемата автентична игра, сходствата в речитативите ще станат и в съответните танцови фрази на двата разглеждани образца. Още в подкрепа на твърдението, че хърцойската „Първи раз“ е претворена тракийска игра в „Празничен тракийски танц“ се намира в дигиталния архив на БНТ-Русе. Там е съхранен само откъс от цялото ТВ-предаване, в който информаторката Харизанова казва, че пеенето и танцуването ѝ е наследство от нейния баща, което навежда, че той ѝ е предал една типично мъжка игра (вероятно същата, която изпълняват мъжете от ФА „Тракия“). В потвърждение на това е и началото на речитатива при хърцойките „*На лево по мъжки*“. Това подкрепя твърдението за произхода на играта от Източна Тракия, по-скоро от Източния Балкан, в който се намират Котел, Айтос и Сливен. Доказва и влиянието на преселниците в танцовия фолклор на хърцоите.

В селата с хърцойско население се танцува хоро в 5/8 размер с наименование „Трите пъти“, като наименованието произлиза от повтарящите се три кръстосани прескока вляво. То е сред най-популярните местни хора. При анализ се констатира прилики и разлики с пайдушките хора от учебника на Стефан Въгларов, сякаш е от типа „Пайдушка тройка“, но е с движения от „Пайдушка четворка“. Каква е интерпретацията на пайдушкото хоро при хърцоите? Те смесват лексиката от двата познати варианта, но възприемат танцовата фраза на Пайдушка четворка“. Един от уточнените методи на изследване в настоящия труд, при съпоставката с танцови образци от други региони в страната, е сравнителната характеристика. В тази огромна по площ територия все още не се намира аналог на хърцойското „Трите пъти“ в 12-тактова фраза. Следва да се направи заключение, че хърцойското „Трите пъти“ (тип „Пайдушка тройка“) е

интерпретация на популярните в цялата страна “Пайдушка тройка” и “Пайдушка четворка” и е без аналог.

В обобщение на представените факти за взаимовръзки в танцовия фолклор на хърцои, балканджии, капанци и тракийци може да се каже, че по-голямата част от репертоара на местното население е повлиян от преселниците от планината. Изобилието от изброените хора дава превес на балканджийските в репертоара на хърцоите, спрямо такива, възприети от други етнографски области. Влияние в танците на хърцоите има и от съседни етнографски групи и по-далечни общности - **установи се капанско влияние.** Влияние върху танцовия фолклор на хърцоите оказват и преселниците от Тракия.

Заключение

Взаимопроникването в музикално-танцовия фолклор между няколко етнографски групи определя характерните белези в хората и игрите на населението около градовете Русе, Бяла и Разград. Проявлението им се наблюдава, чрез анализ на взаимовръзките между местното население и преселниците. Те са породени от миграционни процеси в страната, започнали още по време на Османското владичество и продължили при няколкото Руско-Турски войни, но особено се засилват след Освобождението и около Първата национална катастрофа. Миграциите следват няколко направления:

При Османското нашествие местното будно и можещо да се противопостави на новите порядки население, се разселва в по-спокойни райони, и след нормализиране на обстановката, се завръща по родните си места, донасяйки със себе си част от културата на временното си местообитание.

По-осезаема миграция, водеща и до значителни културни промени настъпва около Освобождението на България, при която преселници от Балкана слизат в равнината, виждайки шанс за нов и по-добър живот. Балканджиите имат и най-голям принос в етнокултурния подем при хърцоите.

Друга посока на миграционните процеси е от Южна Добруджа, около Първата световна и балканските войни. Бежанците, представители на етнографските групи грѐбенци, съртовци, главанци и шйковци имат заслуга при оформянето на днешния репертоар от традиции и танци в селата около Русе, Бяла и Разград.

Връщайки се назад в историята на България, ще се установи, че част от тези бежанци са наследници на преселници от Източна Тракия, установили се в Добруджа при две от Руско-Турските войни 1806-1812 г. и 1828-1829 г. Те определят още едно направление в миграционните процеси – това на преселници-тракийци, които също имат влияние в музикално-танцовия фолклор на хърцоите.

Близостта на съседната етнографска група капанци дава посока на миграционни процеси към ареала на етнографската група, базирани на различни сродявания и икономически взаимоотношения.

Тази пъстра картина от пришълци и съвместния живот с местните, дава многообразие в хората и игрите. На базата на многото емпирични материали, научна литература и анализирайки изброените по-горе процеси се установиха следните характерни белези в хората и игрите на хърцоите:

Най-ясно забележим е фактът, че днес танците на етнографската група са под формата „игръ на песен”, по-малко са под инструментален съпровод. Този съпровод е по-често на гъдулка или цигулка, като местни музиканти настройват цигулките така, че да прилича в звученето си на гъдулка. Това от една страна е влиянието на балканджиите в хърцойския инструментариум, но от друга е повлияно и от бежанците - грѐбенци от Тутраканско и Силистренско.

Възприемат се мелодии и песни от Балкана, като най-яркият пример за това е съпровождащата мелодия „Деньовата”. Местните добавят към нея свой текст и така се образуват нови песни, съпровождащи хорото „Куцата“.

Още един характерен белег за хърцойските хора и игри е, че те са с по-бедна лексика. Това се дължи на интерпретацията им, при която често се наблюдава отсяване само на най-ярко запомнящото се или необходимото. Най-често се състоят от една танцова фигура, с малко на брой тактове. Подобно на образци от другите части на страната и тук често танцовата и музикалната фраза не се припокриват, което ги прави периодично да съвпадат.

Взаимопроникването между групите – местни или преселници, често определя мелодията и лексиката в изпълняваните хора и игри. Стилът им на танцуване обаче се определя от светоусещането на всяка група. Балканджиите се разпознават по по-освободения начин на танцуване, изразяващи своята индивидуалност, докато хърцоите намират естетическа наслада в общата проява на колективното

танцуване. От добруджанците местните са възприели ниския стил на танцуване, но за разлика от по-отсечените, отчетливи движения в ръченицата, хърцоите ги интерпретират по балканджийски в по-свободни, леки и пъргави. Запазват и балканджиския маниер за „пестеливост“ в подскоците. Днес стилът е уеднаквен в общ за всички.

В темпово отношение танците на хърцоите са умерено бързи, което помага изпълнението им да е пъргаво. Изпълняват се обаче ниско по земята, като при танцуването се наблюдава известна скованост и вдървеност, с не толкова изразени свивки, сякаш да не привличат излишно внимание дори в танцуването си. Това кореспондира с предпазливият им характер.

Формата на хората най-често е водена, в полукръг или в кръг, но се наблюдават и на леса, с придвижване напред-назад и вдясно-вляво. При сравнителен анализ с образци от близки и по-далечни етнографски групи или общности, се откриват много сходства в стъпките, формата и съпровождащите мелодии, като най-голям е процента на балканджийските.

С бежанците от Южна Добруджа се възприемат обичаите Буенец, Бразя и Кукове със съпътстващите ги игри. Някои са характерни и за Южна Тракия, като пътят на тези обичаи започва от там, но преминава през добруджанските села и от там се възприема, като традиция от хърцоите. Освен лексиката в тях, се запазва и стила на танцуване.

Хърцоите възприемат каквото им харесва и кореспондира с характера им, но го интерпретират, превръщайки го в свое, местно. По този начин създават специфичен репертоар от хора и игри, с характерни белези на образци от Балкана, Южна Добруджа, Лудогорието и Източна Тракия.

Обобщаващият белег е, че хърцойските хора и игри са привнесени. Сравнителните анализи с образци от почти цяла Източна България го доказва. Старинни местни днес не се наблюдават. Единствено не се откри аналог на характерното за хърцоите пайдушко хоро с наименование “Трите пъти”.

С представените характерни белези се обобщава и изпълнението на поставените задачи в началото на настоящият труд:

1. Проучиха се съществуващите хора и игри на етнографската група хърцои, обитаваща селата около градовете Русе, Бяла и Разград, като се установи произхода им.

2. Събраният емпиричен материал, в едно с научната литература до момента, се анализира и систематизира по населени места, обобщен в Приложение 1, включващо 62 образци на хорà и игри, представящи в голяма част репертоара от хърцойски танци.

3. Установи се взаимопроникване в нравите на местни и пришълци, с консолидационен процес между хърцои, балканджии, грèбенци, капанци и тракийци.

4. Доказа се, че съществуващите хърцойски хорà и игри са привнесени, но интерпретирани през призмата на местните нрави, което дава отражение в стила и характера на изпълнението им.

Изпълнените задачи доказват авторската теза, че миграционните процеси след Освобождението и около Първата национална катастрофа създават взаимовръзки в танцовия фолклор на хърцоите с бежанци от Добруджа, пришълци от Балкана и преселници от Тракия. Местните възприемат, каквото им харесва и кореспондира с характера им, но го интерпретират, превръщайки го в свое.

Изводът, до който се достигна е, че хърцоите задоволяват естетическата си и емоционална потребност от танци, обогатявайки танцовите си традиции, чрез интерпретирането на хорà и игри от етнографските групи грèбенци, съртовци, главанци, капанци, и общности на балканджии и тракийци.

ПРИНОСИ В ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. За първи път в Българската народна хореография се изследва фолклора на хърцойската етнографска група с характерните му белези.
2. За първи път се разглежда влиянието на бежанците от Южна Добруджа и преселниците от Балкана и Тракия върху танците на хърцойската етнографската група.
3. Направен е сравнителен анализ с образци от Източна България. За първи път се анализират взаимовръзките в танцовия фолклор между етнографските групи – хърцои, грèбенци, капанци, съртовци, шйковци, главанци, и общностите на балканджии и тракийци.

4. Направени са 27 теренни наблюдения в 13 населени места от региона на Русе, Бяла и Разград, като са ситематизирани и анализирани 62 танцови образци от емпиричните проучвания.
5. Принос на настоящия труд е съхраняването на танцовите традиции в изследваните села, както и възстановяването им конкретно в с. Николово, общ. Русе

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Ангелова, Милица, Хърцоите в Разградско и техният говор, „Известия на семинара по славянска филология при Университета в София“, Печатница Графика, София, 1931, стр. 120-181
2. Арnaudов, Михаил, Очерци по българския фолклор, Том II, Български писател, София, 1969
3. Арnaudов, Михаил, Северна Добруджа, „Сборник за народни умотворения и народопис“, Том XXV, Печатница П. Глушков, София, 1923
4. Бакалов, Кънчо, Обретеник – етнографски очерк, Държавен архив, Русе, 1992 г.
5. Боев Петър, Произход на капанците и хърцоите по антропологични данни, „Българска етнология“, кн. 3, ИЕФЕМ-БАН, София, 1984 , стр. 36-40
6. Вакарелски, Христо, Етнография на България, Издателство Наука и изкуство, София, 1974
7. Василева, Мария, Костанденец, ИК Полиграф, Разград, 2014
8. Велева, Мария, Разнообразие на българските народни носии, сп. „Танцово изкуство“, кн. 11 и 12, Наука и изкуство, София, 1969
9. Владкова-Бенева, Снежана, Пиргово – пътуване през времето, Сборник с материали, спомени, легенди, фолклор, снимки и малки късчета история..., Издателство Лени АН, Русе, 2022
10. Вългаров, Стефан, Български народни хора, Медицина и физкултура, София, 1967
11. Вългаров, Евтим и колектив, Щрихи от историята на село Градище, М-Прес ООД, Севлиево, 2018
12. Ганчева, Марияна, Генова, Марийка, Иванова, Николина, Песен синор няма, Авангард принт, Русе, 2007

13. Генова, Веселина, Село Каранци, Издателство ПИК, Велико Търново, 2019
14. Георгиев, Галин, Хърцои, в: *Българска етнография*, Групи и общности, Етнографски групи, <https://bit.ly/3ribtlj> (20.09.2023, 15:32 часа)
15. Георгиев, Галин, Групи българско население в Североизточна България и Добруджа, в: *Българска етнография*, Групи и общности, Етнографски групи, <https://bit.ly/48UHBfB> (13.10.2023, 11:26 часа)
16. Георгиев, Калин, Чилнов – село край реката, Издателство АГАВА, Русе, 1996
17. Гоев, Ангел, „Народна култура на балканджиите“, Том I – XI, Етнографски музей на открито Етър, Габрово, 1996–2018
18. Гоев, Ангел, Архитипна реконструкция на петровската обредна храна Бял мъж, Сб. „Народна култура на балканджиите“, Том IV, Етнографски музей на открито Етър, Габрово, 2003, стр.97-100
19. Гоев, Ангел, Дарът на лазарката, Сб. „Народна култура на балканджиите“, Том III, Етнографски музей на открито Етър, Габрово, 2002, стр.180-184
20. Григорова, Людмила, Взаимопроникване на музикално мислене и взаимодействие на музикалния език на балканджий и хърцои в село Обретеник, Русенско. Хорото в Обретеник, Сб. „Народна култура на балканджиите“, Том IV, Етнографски музей на открито Етър, Габрово, 2003, стр. 140-145
21. Григорова, Людмила, Инструменталната музика в село Обретеник, Русенско, сп. „Български фолклор“, кн. 3, БАН, София, 1988, стр. 41-53
22. Григорова-Кондова, Людмила, Хорото в Обретеник, сп. „Български фолклор“, кн. 4, БАН, София, 1989, стр. 59-65
23. Державин, Николай, Болгарская колония в России (Таврическая, Херсонская и Бессарабская губернии), Сборник народни умотворения и народопис, Том XXIX, Държавна печатница, София, 1914
24. Дженев, Кирил, Ключуков, Тошко, Харалампиев, Кирил, Захариев, Петър, Терминология на българската хореография, Наука и изкуство, София, 1960

25. Дженов, Кирил, Харалампиев, Кирил, Теория на строежа на движенията в българската народна хореография, Наука и изкуство, София, 1965
26. Дженева, Даниела, Неделчев, Венцеслав, Влияние на бежанците от Добруджа върху танцовия фолклор на хърцоите, Сб. „Предизвикателства на миналото, трансформирани в бъдещето“, Регионална библиотека „Любен Каравелов“, Академично издателство Русенски университет, Русе, 2023
27. Джуджев, Стоян, Българска народна хореография с няколко примера из македонския фолклор, Министерство на народното просвещение, София, 1945
28. Димитрова, Кристина, Народни песни от село Чилнов, Русенско, Теренни, музикалнофолклорни и етнографски проучвания, НУИ “Проф. Веселин Стоянов”, Русе, 2018
29. Донков Иван, Народни хора от Великотърновския край, Издателство ПИК, Велико Търново, 1999
30. Драгнев, И., Ангелов, А., Село Мечка, Русенски окръг. История на населеното място от древни времена до 1944 г., ръкопис, ДА-Русе, ч.п. 629, 1983
31. Живков Тодор, Обреди и обреден фолклор, БАН, София, 1981
32. Илиев, Атанас, Езически обичаи и обреди по Коледа, Стара Загора, 1900
33. Илиева, Анна, Теория и анализ на фолклорния танц, принципи на формообразуването в българския танцов фолклор, Академично издателство “Проф. Марин Дринов”, София, 2007
34. Илиева, Анна, Тумангелов, Борис, Обредни игри и хора в българските народни празници и обичаи, сп. “Танцово изкуство”, кн. 9 и 10, Наука и изкуство, София, 1972
35. Иречек, Константин, Етнографически променения в България от основанието на Княжеството, „Сборник за народни умотворения, наука и книжнина“, Том V, Научен отдел, София, Държавна печатница, 1891, стр. 500-518
36. Кадъкъвлиева, Величка, Гагалья – имаше такова село, Авангард принт, Русе, 2018
37. Калканджиев, Петър, Народни песни от Русенско (с. Сяново), „Сборник за народни умотворения, наука и книжнина“, Том XXV, Раздел I - Народни умотворения, София, Държавна печатница, 1909, стр. 89-104

38. Калоянов, Анчо, Названието на етнографската група хърцои и култа към Бог Хърс, „Арнаудови четения“, Том 1, Издателство Лени Ан, Русе, 2000, <https://liternet.bg/publish/akaloianov/stb/hyrs.htm> , (06.09.2021; 22:06 часа)
39. Камбуров, Петър, Сваленик, местно историческо изследване, Второ допълнено и преработено издание, МЕДИАТЕХ, Русе, 2017
40. Кацарова-Кукудова, Райна, Български танцов фолклор, Наука и изкуство, София, 1955
41. Киров, Иван, Из миналото на село Ценово, Русенски окръг (географски, исторически, етнографски и стопански очерк), Издателство Отечествен фронт, София, 1972
42. Киров, Йордан, Старо село - мит, легенда и житейска енциклопедия, Издателство Ковачев, Силистра, 2007
43. Коев, Иван, Етногенетични аспекти в бита и културата на старото българско население “хърцои” и “капанци” в Разградски окръг, „Материали за Разград и Разградско“, Разград, 1977, стр. 51-63
44. Колева, Атанаска, Етнографско проучване на с. Старо село, окръг Силистренски, (дипломна работа), Великотърновски университет “Кирил и Методий”, катедра “Стара и Средновековна история”, Велико Търново, 1973
45. Колева, Пенка, Празникът Силивистри в душевността на селянина (по материали от Габровско), Сб. “Народна култура на балканджиите”, Том II, Етнографски музей на открито Етър, Габрово, 2001, стр. 228-232
46. Колева, Янка, Календарни обреди и обредни песни от с. Бабово, Русенски окръг (дипломна работа), Великотърновски университет “Кирил и Методий”, Филологически факултет, катедра “Българска литература”, Велико Търново, 1976
47. Колектив, Етнография на България, ТОМ III, Духовна култура, БАН, София, 1985
48. Колектив, Капанци – бит и култура на старото българско население в Североизточна България, БАН, София, 1985
49. Колектив, Тетово – теренни материали и проучвания, Научен център по фолклор и литература “Св. Димитър Басарбовски”, ВТУ “Ангел Кънчев”, Русе, 1995

50. Колектив, ХЪРЦОИ – Коледни песни, Том I, Регионален исторически музей - Русе, Импресарско-издателска къща „РОД“, София, 2013
51. Комитска, Анита, Борисова, Веска, Български народни носии, Национален етнографски музей при БАН, Издателство “Анико”, София, 2005
52. Косева, Вяра, Балканджиите в демографската структура на русенско, Сб. “Народна култура на балканджиите”, Том IV, Етнографски музей на открито Етър, Габрово, 2003, стр. 38-39
53. Краев, Георг, Български маскарadni игри, ИК Алиса-7, София, 1996
54. Кънчева, Весела, Хърцоите от Каранци показаха носиите си, в. „Янтра днес“, Велико Търново, 2017 (<https://bit.ly/3Q46lLn>, 19.07.2023; 22:17 часа)
55. Кърджиева Мария, За връзката хърцои-съртовци - <https://bit.ly/48AcdmL> , (20.09.2023: 15:19)
56. Литова-Николова, Лидия, Българска народна музика, II преработено и допълнено издание, Държавно издателство Музика, София, 1988
57. Маринов Димитър, Народна вяра и религиозни народни обичаи, издателство на БАН, София, 1994
58. Маринов, Димитър, Избрани произведения, ТОМ II, Издателство “Наука и изкуство”, София, 1984
59. Марков, М.Г., Исторически права на България върху Добруджа, Сб. „Научна експедиция в Добруджа“, УИ “Св. Климент Охридски“, София, 1917, с. 336
60. Милев, Атанас, История на с. Николово, историко-документален очерк (печат/ръкопис), Русе, 1984
61. Милетич Любомир, Старото българско население на Североизточна България, Държавна печатница, София, 1902 г.
62. Неделчев Венцеслав, Пътят на добруджанската ръченица в хърцойските села от региона на Русе и Бяла, Сб. „Пролетни научни четения 2022“, АМТИИ “Проф. Асен Диамандиев”, Пловдив, 2022а, стр. 227-235
63. Неделчев, Венцеслав, Консолидация в танцовия фолклор на хърцои и балканджии от региона на Русе и Бяла, Сб. „Културен семинар Непознатите 2022“, АМТИИ „Проф. Асен

- Диамандиев“, Сдружение Непознатите, Пловдив, 2022b, ISBN 978-619-7682-11-3 [под печат]
64. Неделчев, Венцеслав, Хорà и игри на хърцойската етнографска група, Сб. „Многоликата наука – Disciplina Variabilis 2022“, УНИБИТ, София, 2022с, стр. 449-472
 65. Неделчева, Ивелина, Мястото на балканджиите в етнографската картина на Поповския край, Сб. “Народна култура на балканджиите”, Том VII, Етнографски музей на открито Етър, Габрово, 2007, стр. 89-108
 66. Ненов, Николай, Летописът на свещеник Кирил и фолклорът на село Беляново, Импресарско-издателска къща “РОД”, Русе, 2006
 67. Ненов, Николай, Рефлекси на народната култура във взаимоотношенията град – село, Сб. “Народна култура на балканджиите”, Том II, Етнографски музей на открито Етър, Габрово, 2001, стр. 49-52
 68. Несторов, Иван, Хорàта на Добруджа, сп. „Танцова самодейност“, кн. 5, Наука и изкуство, София, 1957
 69. Ников, Николай, Фолклорът в моминските игри, Издателска къща “Тип-топ прес, София, 2020
 70. Парламов, Иван, Хореомайсторът, или танцът е преживяване, Пловдив, 1992
 71. Пенев, Пеню, Нова Черна – перлата на крайдунавска златна Добруджа, Нова Черна 2003
 72. Петров, Красимир, Български народни танци от Северозападна и Средна северна България, Просвета, София, 1993
 73. Петров, Красимир, Български народни танци от Североизточна България /Добруджа/, Просвета, София, 1993
 74. Петров, Красимир, Български народни танци от Средна западна България, Издателство “Славена”, Варна, 2004
 75. Петрова, Василка, Садински дробенчета, капански сборник (с. Садина), Том I, Фондация “Капанци”, НЧ “Съединение 1898”, Издателство Фабер, Велико Търново, 2010
 76. Пигулева, Нели, Данка, Матеева, Щръклево – приказка, обвеяна с предания и красота, Примакс ООД, Русе, 2001
 77. Равалиева, Василка, Историческо минало на с. Старо село, община Тутракан, София, 1993

78. Радева, Василка, Български тълковен речник, Изток-Запад, София, 2012
79. Радойчева, Яна, Генов, Геньо, Народни хора от Габровско, сп. “Танцово изкуство”, кн. 10, Наука и изкуство, София, 1974
80. Русева, Дарина, Беленският хърцойски говор, Издателство “Фабер”, Велико Търново, 2008
81. Симеонова, Гатя, Формите на локално съжителство – фактор за осъзнаване на явлението “Етнографски групи” (по материали от основните етнографски групи в Русенско) <https://liternet.bg/publish26/gatia-simeonova/grupi/formite.htm>, (06.09.2021; 22:01 часа)
82. Симеонова, Гатя, Характеристика на основните етнографски групи в Русенско, сп. Българска етнография, год. III, кн. 2, БАН – етнографски институт и музей, София 1978, стр. 25-36
83. Сиракова, Илина, Бразая в Русенско <https://www.cceol.com/search/article-detail?id=259434>, (06.09.2021; 21:56 часа)
84. Сиракова, Илина, Строеж на жилище в с. Пет кладенци, Русенско (от началото до средата на XX в.), Сб. “Народна култура на балканджиите”, Том II, Етнографски музей на открито Етър, Габрово, 2001, стр. 44-48
85. Сиракова, Илина, Табакова, Елена, Особенности и влияния в някои страни от народната култура на балканджиите-преселници по устието на р. Янтра, Сб. “Народна култура на балканджиите”, Том III, Етнографски музей на открито Етър, Габрово, 2002, стр. 38-42
86. Сиракова, Илина, Табакова, Елена, Преселници-балканджии в Русенско, Сб. “Народна култура на балканджиите”, Том II, Етнографски музей на открито Етър, Габрово, 2001, стр.28-31
87. Сокеров, Димитър, Коледни обичаи песни и благословии от Русе, „Сборник народни умотворения, наука и книжнина“, Том XIII, Раздел III - Народни умотворения, София, Държавна печатница, 1896
88. Стоянов, Валери, Хърцоите на Хърс. Проблеми на етимологизацията и митологизацията в хуманитаристиката, Сб. “Средновековният човек и неговият свят, сборник в чест на 70-та годишнина на проф. д.и.н. Казимир Попконстантинов”, Издателство „Фабер“, Велико Търново, стр. 197-206,

<https://www.academia.edu/10928364/Хърцоите>, (08.09.2021; 09:29 часа)

89. Таскова, Гергана, Особености на песенния фолклор и изпълнителство в Харманлийско – традиция и съвременност (автореферат), АМТГИИ „Проф. Асен Диамандиев“, Пловдив, 2018
90. Холиолчев, Христо, Населението на Североизточна България, Сб. „Български диалектен атлас II“, част 2, БАН, София, 1966, стр. 11-23
91. Христов, Александър, Български песенен и инструментален фолклор от Разградско (краеведски сборник), Регионална библиотека “Проф. Боян Пенев” – Разград, “Полиграф-Разград” ООД, Разград, 2010, с. 325
92. Христова, Мариела, Гребенци, капанци, хърцои – опит за сравнително-типологична характеристика на инструменталния им фолклор, сп. „Български фолклор“, кн. 5, ИЕФЕМ при БАН, София, 1995, 113-119, <https://www.cceol.com/search/article-detail?id=49099> , (21.09.2023; 8:36 часа)
93. Цанев, Георги, Цанева, Станимира, Тръстеник – етнографско изследване, Денница, Русе, 1999
94. Цонев, Борис, Български народни хорà и ръченици, Том I, Наука и изкуство, София, 1950
95. Цонев, Борис, Български народни хорà и ръченици. Второ преработено издание, Държавно издателство за визкултурна и спортно-техническа литература, София, 1956
96. Цонев, Борис, Избрани български народни хорà, китки и разработки с терминология и хорописни знаци, Том III, Държавно издателство “Медицина и физкултура”, София, 1957
97. Чолаков, Васил, Българский народень сборникъ, Печатницата на централното училище, БОЛГРАДЪ, 1872
98. Шкорпил, Карел, Опис на старините по течението на река Русенски Лом, Царска придворна печатница, София, 1914

ПУБЛИКАЦИИ и ДОКЛАДИ на Венцеслав Неделчев по темата на дисертационния труд

Статии по темата на дисертацията

1. Неделчев, В. (2022). Пътят на добруджанската ръченица в хърцойските села от региона на Русе и Бяла, *Пролетни научни четения 2022*, АМТИИ “Проф. Асен Диамандиев” - Пловдив, ISSN 1314-7005., стр. 227-235
Достъпно на: <https://bit.ly/3PIYbaP>
2. Неделчев, В. (2022). Консолидация в танцовия фолклор на хърцой и балканджий от региона на Русе и Бяла, *Културен семинар “Непознатите” – Пловдив*, АМТИИ “Проф. Асен Диамандиев” - Пловдив, Сдружение Непознатите [под печат]
3. Неделчев, В. (2022). Хорà и игри на хърцойската етнографска група, *Многоликата наука – Disciplina Variabilis*, УНИБИТ - София, ISBN 978-619-185-571-1 , стр. 449-472
Достъпно на: <https://bit.ly/3riEX2s>
4. Дженева, Д., Неделчев, В. (2023) Влияние на бежанците от Добруджа върху танцовия фолклор на хърцоите, *Предизвикателства на миналото, трансформирани в бъдещето*, РБ “Любен Каравелов - Русе, Академично издателство Русенски университет, ISBN 978-619-7404-44-9, стр. 110-122

Доклади по темата на дисертацията

1. Неделчев, В. (2022). Пътят на добруджанската ръченица в хърцойските села от региона на Русе и Бяла, в: Научна конференция *Пролетни научни четения 2022*, АМТИИ “Проф. Асен Диамандиев”, Пловдив, 20.05.2022 г.
Презентация достъпна от: <https://bit.ly/3PruauZ>
2. Неделчев, В. (2022). Консолидация в танцовия фолклор на хърцой и балканджий от региона на Русе и Бяла. Научна конференция *Непознатите 2022*, АМТИИ Проф. Асен Диамандиев, Сдружение Непознатите, Пловдив, 30.09 - 01.10.2022 г.
Презентация достъпна от: <https://bit.ly/3t88OuM>
3. Неделчев, В. (2022). Хорà и игри на хърцойската етнографска група, Трети годишни докторантски и постдокторантски четения по

проблемите на културното наследство *Многоликата наука – Disciplina Variabilis*, Катедра “Култура, историческо наследство и туризъм”, УНИБИТ, София, 17.11.2022 г.

Презентация достъпна от: <https://bit.ly/48iVbJv>

4. Дженева, Д., Неделчев, В. (2023) Влияние на бежанците от Добруджа върху танцовия фолклор на хърцоите, Международна научна конференция *Предизвикателства на миналото, трансформирани в бъдещето*, РБ “Любен Каравелов, Русе, 27.04 – 28.04.2023 г.

Презентация достъпна от: <https://bit.ly/3LuDU6x>

Кратки биографични данни за Венцеслав Неделчев

Венцеслав Михайлов Неделчев е роден на 05.01.1976 г. в гр. Русе. Започва танцовата си кариера през 1982 г. в ДТА “Здравец”. Усъвършенства се в сценичен изпълнител в периода 1991-1995 г. във ФТТ “Найден Киров”, което е и отправна точка за завършване на магистърска степен по специалност “Българска народна хореография” в АМТИИ “Проф. Асен Диамандиев” – Пловдив. Паралелно със следването работи в Щатен танцов състав към същата институция и преподава (две години) български народни танци в хореографска паралелка в у-ще “Патриарх Евтимий” гр. Пловдив.

След завършване на висшето си образование, Неделчев работи в Общински детски център за култура и изкуство – Русе, като хореограф на ФА “Русчуклийче” и инструктор-фолклорист в клуб по български народни танци “Чанове” - София, като спомага за създаването на клон в родния му град. От м. март 2011 г. заедно със Соня Неделчева създават Клуб по български хора “Нашенци” и го ръководят до днес. От 2021 г. е докторант в специалност „Хореография“ към същата Академия, в която завърша магистърска степен.

Натрупаният житейски и професионален опит са реализирани в 14 сценични произведения, някои по музика на изявени композитори - Тодор Працаков, Димитър Бонев, Георги Андреев и Борислав Гълъбов. Открояващи сред тях са наградените в национални танцови форуми:

“Ансамбъл” – III^{-та} награда за хореография от конкурс за хумористични песни и танци “Златен трЪндафил” – Казанлък 1996 г.;

Специална награда на Съюз на българските музикално-танцови дейци от конкурс “Атанас Атанасов” – Стара Загора 1997 г.;

Първа награда за хореография на танца “Кацнал бръмбар...” от национален конкурс за камерни танци гр. Горна Оряховица и III^{та} награда за същото произведение от Фестивал на камерния танц – Хасково – 2003 г.

В репертоара на ФА „Русчуклийче“ все още емблематична за колектива е хореографията му на танца „Торлашка ситница“, а дълги години професионална формация „Елика“ – Пловдив изпълнява „Пиринско веселие“.

Творческият път на Венцеслав Неделчев винаги е бил свързан с музиката – след като 12 год. работи тонрежисьор в „Радио Русе“ е назначен в БНТ-Русе за звукорежисьор, където спомага за дигитализацията на филмовия архив и все още консултира при описа на фолклорните архиви.